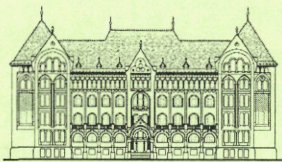


LEVÉLTÁRI KÖZLEMÉNYEK

HETVENÖTÖDIK ÉVFOLYAM
1. SZÁM



Magyar Országos Levéltár
Budapest, 2004

TARTALOM

Közlemények

JAKÓ ZSIGMOND: Erdélyi forráskiadás az utóbbi fél évszázadban	3
BERTÉNYI IVÁN: A címerek mint a propaganda eszközei az élő heraldika korában Magyarországon	13
DRASKÓCZY ISTVÁN: Az erdélyi sókamarák ispánjai 1529–1535 (Az erdélyi sóbányák sorsa a Szapolyai korszakban)	27
PÁLFFY GÉZA: Mellőzött magyarok? Hadikonferenciák ülésrendjei 1660–1662-ből és 1681-ből	47

Forrásközlések

KIS PÉTER: Az Erdődy család bécsi levéltárában őrzött kiadatlan Árpád-kori oklevelek	65
DÁVID FERENC–FATSAR KRISTÓF: Esterházy „Fényes” Miklós itineráriuma és az általa rendezett ünnepségek hercegi rangra emelkedésétől haláláig (1762–1790)	83
OROSZ LÁSZLÓ: A két világháború közötti „délkelet-kutatás” és a magyar tudomány kapcsolatához: Fritz Valjavec és Mályusz Elemér levelezése (1. rész)	105

Irodalom

Vom Nutzen des Schreibens. Soziales Gedächtnis, Herrschaft und Besitz. Hrsg. WALTER POHL und PAUL HEROLD. Wien, 2002. (Forschungen zur Geschichte des Mittelalters Band 5.) (Ism.: ÉRSZEGI GÉZA)	139
GÁBOR VARGA: Ungarn und das Reich vom 10. bis zum 13. Jahrhundert. Das Herrscherhaus der Árpáden zwischen Anlehnung und Emanzipation. München, 2003. (Studia Hungarica, Schriften des Ungarischen Instituts München, 49.) (Ism.: TRINGLI ISTVÁN)	142
KUJBUSNÉ MECSEI ÉVA: Nyíregyháza önkormányzata (1753–1848). Nyíregyháza, 2003 (A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár kiadványai II. Közlemények, 28.) (Ism.: DOMINKOVITS PÉTER)	144
KOZÁRI MONIKA: Tisza Kálmán és kormányzati rendszere. Bp., 2003. (Ism.: SOÓS LÁSZLÓ)	147
Budapest und Wien. Technischer Fortschritt und urbaner Aufschwung im 19. Jahrhundert. Red.: PETER CSENDES und ANDRÁS SIPOS. Budapest–Wien, 2003. (Forschungen und Beiträge zur Wiener Stadtgeschichte, 40.) (Ism.: KRISCH ANDRÁS)	151

Beszámoló

Jelentés a Magyar Országos Levéltár 2003. évi tevékenységéről	157
---	-----

OROSZ LÁSZLÓ

**A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI NÉMET „DÉLKELET-
KUTATÁS” ÉS A MAGYAR TUDOMÁNY KAPCSOLATÁHOZ:
FRITZ VALJAVEC ÉS MÁLYUSZ ELEMÉR LEVELEZÉSE
(1. RÉSZ)**

ON THE RELATION OF THE GERMAN SOUTHEAST-RESEARCH BETWEEN THE TWO WORLD WARS AND THE HUNGARIAN SCIENCE. THE CORRESPONDENCE OF FRITZ VALJAVEC AND ELEMÉR MÁLYUSZ. The correspondence shows the relation of Valjavec, descending from the Bácska and Budapest, living in Munich, and Mályusz between 1935 and the summer of 1944. Valjavec, as the editor of the *Südost-Forschungen* — the journal of one of the centres of German ethnic research, the *Südost-Institut* —, had an expanded correspondence with the authorities of Hungary and the whole South-Eastern Europe, including Elemér Mályusz, the main figure of Hungarian ethnic research. It is especially interesting for us to see how Valjavec — as the loyal follower of German imperial interests — could establish a permanent professional relationship with the Hungarian scientist standing on the opposite side, studying the problems from the point of view of his own country. The letters show the process how Valjavec gains the confidence of the fundamentally mistrustful Mályusz, taking advantage of the local exclusion of the Hungarian scientist, and turning the periodical arguments involving Mályusz into his own favour.

Az első világháborút lezáró békeszerződések során létrehozott rendezés, a megváltozott politikai konstelláció és az alapvetően új nemzetközi kapcsolatrendszer a győztes és vesztes államok tudományos életét egyaránt újszerű kihívások elé állította. Az új viszonyokban történő mihamarabbi megnyugvást kívánó, illetve az azokba beletörődni nem tudó, és a történelmi igazságtalanságok rendszeres napirenden tartásával az újragondolás szükségességét hirdető szemléletek egymásnak ellentmondtak ugyan, ám végső soron azonos gyökérből táplálkoztak, és tudománypolitikai koncepcióik is azonosak voltak: a feleket fokozott ideológiai hadviselésre, tudományos agilitásra és aktivitásra sarkallták. Különösképp így volt ez az akkor még ki sem alakult (napjainkban sem koncepcióként használt) elnevezését, definiálatlan határu térség, az egykori Habsburg Monarchia újonnan alakult államai esetében. A legyőzött vagy diadalmasan megszülető utódállamok egymás tudományos közéletét és Európa köztudatát egyaránt állandó kultúrpolitikai offenzíva alatt tartották, és a mégoly apró tudományos részsikerek kicsikarása érdekében is hatalmas energiákat mozgósítottak. A tudománypolitika stratégiai kérdéssé vált, és a nagypolitika szintjére emelkedett; taktikus felhasználása által kellett ugyanis a nagyvilág számára meggyőzően bizonyítani egész országok létét megalapozó államideológiák létjogosultságát, vagy akár ellenkezőleg, kikezdeni ezek betonalapzatát, és valami régi, bevált államegység kontinuitását igazolni.

A térség pezsgő tudományos szellemisége (jobban mint bármikor azóta) ideirányította a nemzetközi szakmai és politikai közélet figyelmét. Állandó téma lett a Habsburgok egykori államkonglomerátumának jövője. Szó sem volt ekkor — a két világháború közötti időszakban — az itt élő népek összemosásáról, és a későbbi bipoláris világ egységesen kezelt „Ostblock”-felfogásának sablonjairól. Annál jóval erősebb volt a megismerés igénye Európa részéről, az elkülönülés vágya és az egyedi sajátosságok megismertetésének szándéka pedig a térség államainak oldaláról. Így aztán az információk áradatáról épp az érintett országok gondoskodtak legintenzívebben parázs vitáikkal, és

esetenként ideológiailag motivált tudományos teóriáikkal. A bizonytalan nemzetközi légkör, a revízió gondolatának mint politikai aktualitásnak Európa-szerte kiiktathatatlanságát jelenítette meg a történettudomány jelentőségének megnövekedését, hatékony harci eszköz gyanánt történő felvonultatását készítette elő. Minden érintett fél számára az élénk figyelem és aktivitás, a térség sorsával kapcsolatban megfogalmazott saját (többnyire konfrontatív, tehát másokétól megkülönböztethető) nézetrendszerének propagálása, és egyáltalán az összes elérhető nemzetközi fórumon való permanens jelenlét volt az egyedül üdvös megoldás.

Az európai tudományos élet részéről megnyilvánuló érdeklődés legszervezettebb módon Németország szakmai köreiből jelentkezett. Az egykori Monarchia, az Oszmán Birodalom és a cári Oroszország erőteréből egyszerre megszabadult, és az immáron egymás ellenében levezetett nacionalista indulatok tengerében szövetségest kereső kisállamok természetesen fordultak az európai nagyhatalmak irányába. Közülük is elsősorban a térség történéseit hagyományosan alakító Németországra tekintettek, amely a politikai ártrendeződés veszteseként az újragondolt *auswärtige Kulturpolitik*¹ jegyében (egyelőre a kultúra és a tudomány kapcsolatrendszerét szorosra vonva) az Európa keleti, délkeleti felében keletkezett hatalmi vákuum betöltésére törekedett, és a világháborút követő francia előretörést megfékezendő maga is fokozott jelenlétet és — egymás hatását erősítve — kulturális–gazdasági–politikai expanziót irányzott elő. A kultúrpolitikát a '20-as évektől kezdve nem csupán belügyként kezelték, annak immáron külpolitikai vetületei is voltak. „Ez az egyetlen terület, amelyen Németország még valóban szuverén maradt a háború után” — mondta a későbbi porosz kultuszminiszter Carl Heinrich Becker 1919-ben a német kultúrpolitika jövőbeni jelentőségére utalva.² A német kormányzat Versailles után tapasztalható kezdeti külpolitikai passzivitásának feladását hatalmas belső nyomás kényszerítette ki, amely világossá tette a mindenkori berlini vezetés számára, hogy a saját elvesztett keleti területein élő és a Habsburg Monarchia jogfolytonosságának megszakadásával az utódállamok területén rekedt németiség megtartása és ápolása terén történelmi hivatás nehezedik rá. E „kulturmisszióknak” eleget tenni, és ezáltal persze az eredendő német politikai érdekeknek is szolgálni: ez volt a gombamód szaporodó (és a háttérben maradó hivatalos politika által kényszerűen leplezett szimpátiával tolerált) népiségi szerveződések fő célkitűzése. Ugyancsak ez a magyarázata a többi európai állam kutatásához viszonyítva sokkal átgondoltabb és szervezettebb, valamint az azokéhoz képest jóval jelentősebb infrastruktúrát teremtő, és

¹ A korabeli kultúr- és tudománypolitika irodalmából I. DÜWELL, KURT: *Deutschlands auswärtige Kulturpolitik 1918–1932. Grundlinien und Dokumente*. Köln–Wien, 1976.; GRIEWANK, KARL: *Staat und Wissenschaft im Deutschen Reich. Zur Geschichte und Organisation der Wissenschaftspflege in Deutschland*. Freiburg im Breisgau, 1927.; *Volkstum und Kulturpolitik. Eine Sammlung von Aufsätzen. Gewidmet Georg Schreiber zum fünfzigsten Geburtstag*. Hrsg.: KONEN, VON H.–STEFFES, J. P. Köln, 1932. (ebben különösen MORSBACH, ADOLF: *Deutsche Kulturpolitik im Ausland*. 237–265., illetve GRIEWANK, KARL: *Aus den Anfängen gesamtdeutscher Wissenschaftspflege*. 208–236.); ABELEIN, MANFRED: *Die Kulturpolitik des Deutschen Reiches und der Bundesrepublik Deutschland. Ihre verfassungsgeschichtliche Entwicklung und ihre verfassungsrechtlichen Probleme*. Köln–Opladen, 1968.; SCHREIBER, GEORG: *Deutsche Wissenschaftspolitik von Bismarck bis zum Atomwissenschaftler Otto Hahn*. Köln–Opladen, 1954.

² BECKER, C. H.: *Kulturpolitische Aufgaben des Reiches*. Leipzig, 1919. 16. (Idézi: UJVÁRY GÁBOR: *Tudományszervezés — Történetkutatás — Forráskritika. Klebelsberg Kuno és a Bécsi Magyar Történelmi Intézet*. Győr, 1996. 40.)

kiterjedtebb apparátust mozgató német *Ostforschung* (valamint az ettől lassan elkülönülő, mintegy önálló kutatási ágként körvonalazódó *Südostforschung*) kialakulásának.³

A szerteágazó felépítésében gondosan organizált, ezért rendkívül hatékony német délkelet-kutatás egyik fellegvára a müncheni Südost-Institut lett.⁴ Az eredetileg *Institut zur Erforschung des deutschen Volkstums im Süden und Südosten*ként 1930-ban alakult intézmény központi szervek, nevezetesen a birodalmi Belügyminisztérium kezdeményezésére jött létre, és alapítványi formában működött a szponzorálását végző állami igazgatási szervek, az intézet vezetője és a meghívott neves tudósokkal kiegészített Alapítványi Tanács (*Stiftungsrat*) felügyelete alatt. Az intézet profilját kezdetben — az eredeti koncepciónak megfelelően — a *Südostraum* németiségére orientálódó tevékenység jellemezte, amely aztán idővel, a térség aktuál- és tudománypolitikai jelentőségének felértékelődésével, valamint az intézmény arculatán kitörölhetetlen nyomot hagyó új munkatársak (pl. Fritz Valjavec) bekapcsolódásával számos tekintetben módosult, és földrajzi értelemben is bővült. A *Südostdeutschtum* mellett hamarosan bevonták vizsgálódási körükbe azokat a népeket is, amelyek az Osztrák–Magyar Monarchia romjaiból önálló államalakulatokat szerveztek, majd pedig azokat is, amelyek ugyan soha nem tartoztak a Habsburgok jogára alá, megismerésüket azonban indokolta a Balkánnak a német *Südost* fogalomban elfoglalt szerepe. A későbbiek során mégsem ebből, hanem a térség északi határainak megfoghatatlanságából adódtak inkonzekvenciák. Az *Ostforschung* és a *Südostforschung* közötti elméleti határvonal meghúzásának alapja — némi leegyszerűsítéssel — az egykori Német Birodalomhoz tartozó, illetve a Habsburg Monarchia konglomerátumát alkotó területek sorsának vizsgálata. Részint ez magya-

³ A határmegvonások által szétszabdalt német népiség ápolására, valamint tudományos kutatására szerveződött intézményrendszer működését vizsgáló kiterjedt szakirodalomból l. RITTER, ERNST: *Das Deutsche Ausland-Institut in Stuttgart 1917–1945. Ein Beispiel deutscher Volkstumsarbeit zwischen den Weltkriegen*. Wiesbaden, 1976. (Frankfurter Historische Abhandlungen; Bd. 14.); BURKERT, MARTIN: *Die Ostwissenschaften im Dritten Reich*. Teil I.: 1933–1939. Wiesbaden, 2000. (Forschungen zur Osteuropäischen Geschichte. Hrsg. vom Osteuropa-Institut an der Freien Universität Berlin von Holm Sundhausen; Bd. 55.); NIPPERDEY, THOMAS–SCHMUGGE, LUDWIG: 50 Jahre Forschungsförderung in Deutschland. *Ein Abriss der Geschichte der Deutschen Forschungsgemeinschaft 1920–1970*. Berlin, 1970.; FAHLBUSCH, MICHAEL: „Wo der deutsche ... ist, ist Deutschland!": *Die Stiftung für deutsche Volks- und Kulturbodenforschung in Leipzig 1920–1933*. Bochum, 1994.; UŐ: *Wissenschaft im Dienst der nationalsozialistischen Politik? Die „Volksdeutschen Forschungsgemeinschaften“ von 1931–1945*. Baden-Baden, 1999.; *Völkische Wissenschaft. Gestalten und Tendenzen der deutschen und österreichischen Volkskunde in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts*. Hrsg. v. JACOBET, WOLFGANG–LIXFELD, HANNJOST–BOCKHORN, OLAF. Wien–Köln–Weimar, 1994.; OBERKROME, WILLI: *Volksgeschichte. Methodische Innovation und völkische Ideologisierung in der deutschen Geschichtswissenschaft 1918–1945*. Göttingen, 1993. (Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft; Bd. 101.); HAAR, INGO: *Historiker im Nationalsozialismus. Deutsche Geschichtswissenschaft und der „Volkstumskampf“ im Osten*. Göttingen, 2000. (Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft; Bd. 143.); *Deutsche Historiker im Nationalsozialismus*. Hrsg.: SCHULZE, WINFRIED–OEXLE, OTTO–GERHARD. Frankfurt/Main, 1999.

⁴ Az intézet történetéhez vö. NEHRING, KARL: *Geschichte des Südost-Instituts. Südost-Institut München 1930–1990. Mathias Bernath zum siebzigsten Geburtstag*. Red.: UŐ. München, 1990. (Südosteuropa-Bibliographie. Ergänzungsband, 2.) 21–31., KRALLERT, GERTRUD: *Das Südost-Institut München, Stand 1971. Symposion des Wissenschaftlichen Beirates der Südosteuropa-Gesellschaft am 25./26. Juni 1971 in München. Ergebnisse und Pläne der Südosteuropa-Forschung in der Bundesrepublik Deutschland und Österreich*. Red.: GROTHAUSEN, KLAUS–DETLEV., München, 1972. (Südosteuropa-Studien; Bd. 19.) 107–111., VALJAVEC, FRITZ: *Fünfundzwanzig Jahre Südostinstitut 1930–1955. Festschrift aus Anlass des 25-jährigen Bestehens des Südost-Institutes München 1930–1955*. München, 1956. 1–4. (Ua. *Südost-Forschungen*, 15. [1956] 1–4.)

rázza a kettő közötti átfedéseket, egyebek mellett pl. azt, hogy a cseh korona országai (és mintegy legújabb szerzeményként az ezek kötelékébe átkerült Szlovákia) mindkét kutatási körbe, illetve ezek reprezentáns folyóirataiba felvételt nyertek. Ám a *Südost* is, mint térség, idővel egyre bővülő fogalomkörre terebélyesedett, és e folyamat (ti. a Balkánnak a Habsburgok nem német koronatartományai mellé illesztése) legtisztábban épp Fritz Valjavec elméleti kérdéseket feszegető, illetve kutatás-módszertani munkáiban követhető figyelemmel.⁵

Fritz Valjavec (1909–1960) a történeti Magyarország soknemzetiségű, déli vidékéről, a Bánátból származott.⁶ Osztrák hivatalnok édesapja — olykor talán szándékosan homályba veszni hagyott személye — helyett az identitásalakulás terén bánáti sváb édesanyja és a Versecen töltött gyermekévek gyakorolták az igazán maradandó hatást. A multikulturális környezetben felnövő gyermek ugyanis nem csupán az egymással együtt élő népek szokásait, felfogásmódját és szellemi kincseit (valamint későbbi munkássága során nélkülözhetetlen kutatói kvalitásként azok nyelvét) szívta magába észrevétlenül, de egyúttal hamar tudatára ébredt németségének is. Hűsége e korán bevésődött identitástudatához élethosszig tartó konzekvens vezérfonalat jelentett számára. Az első világháborút követő békeszerződések rendezési nyomán identitásfejlődése újabb elemekkel gazdagodott: az elcsatolt területekről Budapestre költöző (és az eseményeket még mindig gyermekfejjel átélő) Valjavec a különböző nemzetiségek általa korábban tapasztalt — relatív — békés szimbiózisa helyett most egyszeriben megismerhette a határmegvonások által végzetes módon felkorbácsolt szélsőséges nacionalizmus(ok) hullámain. Új otthonából adódóan ő maga elsősorban a magyar sovinizmus jelenségeit volt kénytelen átélni, amely a győztes kisantant államok hasonló jelenségeihez képest más minőségben, a legyőzött és tehetetlen áldozat elkeseredettségét is felvonultatva, a csonka országterületen maradt egyetlen számottevő kisebbségen, a németségen vezette le minden felgyülemlett indulatát. A magyar politika motivációival ugyan tisztában levő, ám magát németségében sértve érző Valjavec hamar utat talált a magyarországi németek politikai mozgalmához. Mérsékelt és toleráns szellemiségű iskolája (a budapesti *Reichsdeutsche Oberschule*⁷) falain kívül az ifjú szerepet vállalt a vidéki németség

⁵ Vö. Wege und Wandlungen deutscher Südostforschung. *Südostdeutsche Forschungen*, 1. (1936) 1–14., Werdegang der deutschen Südosteuropaforschung und ihr gegenwärtiger Stand. *Südost-Forschungen*, 6. (1941) 1–37.; Südosteuropa und der Balkan. Forschungsziele und Forschungsmöglichkeiten. *Südost-Forschungen*, 7. (1942) 1–8. (Utóbbi két tanulmányban a *Südosteuropa* fogalom kitégítését igényelte, beleértve ezentúl a Balkánt is.); Zur Kritik und Methodik der Südosteuropa-Forschung. *Südost-Forschungen*, 7. (1942) 218–223.; *Die geschichtliche Entwicklung der deutschen Südosteuropaforschung. Jahrbuch der Weltpolitik*. H. n., 1943. 1055–1092.; Die Eigenart Südosteuropas in Geschichte und Kultur. *Südosteuropa-Jahrbuch*, 1. (1957) 53–62. (Utóbbi munka a hidegháború korabeli német tudományos élet sablonos Kelet-Európa képének megváltoztatására és a Délkelet-Európa-kutatás önálló tudományterületként való elismertetésére irányuló törekvésnek is értékes bizonyítéka.)

⁶ Életpályájához l. FISCHER, KARL AUGUST: Fritz Valjavec (1909–1960) *Südost-Forschungen*, 19. (1960) 1–15.; STEINACKER, HAROLD: Der Kulturhistoriker Fritz Valjavec (1909–1960). Ein Lebensbild. *Südostdeutsches Archiv*, 3. (1960) 3–13., DIPLICH, HANS: Fritz Valjavec †. *Südostdeutsche Vierteljahresblätter*, 9. (1960) 57–60.

⁷ Az 1908-ban alapított iskola a '10-es évek elejétől jelentette meg évkönyveit, amelyek legteljesebb gyűjteményét (kisebb megszakításokkal az 1913–1914. évi és az 1936–1937. évi tanévek közötti időszak anyagát) az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum őrzi E 112 jelzet alatt. A Valjavec végzős évfolyamával, az oktatói gárda összetételével, az iskolai tananyaggal és tantárgyakkénti órabetartással, a tanulói listákkal és statisztikák-

felírásának és öntudatra ébresztésének olykor hálátlan, és a hatóságok által is akadályozott feladatában. Kapcsolatba került a mozgalom vezéralakjával, Jakob Bleyerrel⁸ is, aki aztán az éledező népiségi öntudatú fiatalember politikai aktivitását a tudományos pályafutás irányába fordította. Ám mire a Budapesti Egyetem tekintélyes germanista professzora egy németországi ösztöndíjat biztosított számára, Valjavec már Bleyer mozgalmának radikális felfogású, és a mérsékelt nemzetiségi politizálást később nemzetiszocialista irányba elmozdító fiatal értelmiségével⁹ ápolta igazán élénk kontárszociális tanulmányait (1930–1934) Münchenben folytató, majd a városban véglegesen letelepedő Valjavec a későbbiek folyamán sem vesztette el stabil magyarországi kapcsolatait. Miután pedig a tehetséges és rendkívül agilis fiatalember politikailag is kikezdehetetlennek bizonyulván (lévén már egyetemistaként, 1933-ban belépett az NSDAP-be¹⁰) állást, sőt mindjárt stratégiai fontosságú feladatot kapott a csak nemrég megszerveződött Súdost-Institutnál (1935 őszen), e korai — jórészt *völkisch* körökhöz fűződő — ismeretségi köre immáron komoly tudományos kapcsolatrendszerrel bővült. A müncheni intézet publikációs tevékenységének koordinálásával megbízott, és az 1936-ban útjára indított *Súdost-Forschung*¹¹ (kezdetben *Súdostdeutsche Forschungen*) szerkesztő Valjavec folyóiratbeli közreműködése és az intézet nemzetközi elismertetése kapcsán évről-évre kiterjedtebb szolgálati levelezést folytatott Magyarország és természetesen az egész délkeleti térség elismert szaktekintélyeivel.¹² Mindeközben saját szakmai respektusának építését sem hanyagolta el, amiben nemcsak az segítette, hogy a német történetírás új utakra lépő és felemelkedő, markáns karakterű népiségtudományi irányzatának egyik legsikeresebb orgánumát irányította, hanem az is, hogy saját kutatási eredményei, illeszkedve az új eszmeiség iránymutatásához, hazájában alapvetően

kal (tanulósám, anyanyelv, állampolgárság), és a tanév történéseivel kapcsolatos információkhoz l. *Bericht über das 22. Schuljahr 1929–30*. Hrsg. vom Direktor der Anstalt. Bp., September 1930. Az iskola történetéhez l. Rede des Leiters der Anstalt, Oberstudiendirektor LANGE, FRIEDRICH. 14–22., illetve 30 Jahre Reichsdeutsche Schule Budapest. 22–29. Mindkettő: *30 Jahre Reichsdeutsche Schule Budapest. Festschrift und Jahresbericht*. Bp., 1938.

⁸ Bleyer működéséhez l. SCHWIND, HEDWIG: *Jakob Bleyer. Ein Vorkämpfer und Erwecker des ungarländischen Deutschtums*. München, 1960. (Veröffentlichungen des Südostdeutschen Kulturwerks. Reihe B, 14.); FATA, MÁRTA: *Jakob Bleyer, politischer Vertreter der deutschen Minderheit in Ungarn (1917–1933)*. Dissz., Freiburg, 1991.; *Jakob Bleyer. Egy életmű a magyarországi németekért (1874–1933)/ Jakob Bleyer. Ein Leben im Dienste des Ungarndeutschtums (1874–1933)*. Szerk.: HAMBACH VENDEL, Bp., 1994. (Schriftenreihe des St. Gerhard-Werkes Ungarn I.)

⁹ Vö. TILKOVSKY LORÁNT: Fritz Valjavec és a magyarországi németiség (1935–1944). *Századok*, 127. (1993) 5–6. sz. 601–649.

¹⁰ Bundesarchiv Berlin (= BDC) NSDAP-Karteikarte: Valjavec, Fritz 26. 5. 1909.

¹¹ ZACH, KRISTA: Die Anfänge der deutschen Südosteuropaforschung und die Münchner Zeitschrift *Südost-Forschungen. Regionen im östlichen Europa — Kontinuitäten, Zäsuren und Perspektiven. Festschrift des Instituts für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde für Horst Förster*. Hrsg.: FASSEL, HORST-WAACK, CHRISTOPH, Tübingen, 2000. (Tübinger Geographische Studien, 128.) 267–301.

¹² Valjavec szerzeágazó kapcsolatrendszerét bizonyító terjedelmes szolgálati levelezését (*Dienst-korrespondenz*) 2002 tavaszáig a müncheni Súdost-Institut őrizte, amikor is a Valjavec-hagyaték átkerült a *Bayerisches Hauptstaatsarchiv* állományába (*Abteilung V: Nachlässe und Sammlungen*). Az anyag egy jelentős — az 1934 és 1940 közötti időszakra vonatkozó — része (még Valjavec által bekötötve) húsz vasos kötetet tesz ki, a későbbi időszak levelei kötetlenül, de rendszerezve dobozokban állnak. A levelezés sajnos hiányosan maradt fenn, ami részben a nem Münchenből, illetve nem hivatalos intézeti úton továbbított válaszok másolatainak időnként következtelen lefűzéséből ered (ezek a címzettek hagyatékaiból szerencsés esetben visszakereshetőek). A hagyaték egy része pedig München bombázása idején, 1944-ben semmisült meg.

pozitív fogadtatásra leltek. Az érintett országok, így Magyarország hivatalos történetírása részéről érkező esetleges szemléletmódbeli kritikák pedig csak még inkább segítettek németországi érvényesülését, publikációinak recepcióját a német tudományban.¹³

E szemléletmódbeli különbségek, amelyek a '30-as években megkapaszkodó politikai kurzus elvárásaihoz igazodva esetleg meg is könnyíthették nem egy feltörekvő, fiatal tudós számára a boldogulást, egy tudományos folyóirat nemzetközi karakterének kialakításán fáradozó szerkesztő számára viszont éppen nem az áhított kooperáció megteremthetőségének előmozdítása irányába hatottak. Jól példázza ezt az ellentmondást Valjavec kiterjedt korrespondenciája, amelyben a célszemély politikai hovartartozásának gondos feltérképezését követően a legkifinomultabb manőverek felvonultatása követhető nyomon¹⁴, aszerint, hogy a folyóiratbeli közreműködés kicsikarását stratégiai feladatként szívügyének tekintő, és e célnak valóban lelkiismeretesen (akár személyes averzióit is félretéve) eleget tenni kívánó szerkesztő a kiszemelt tudós megnyerése céljából amely irányvonal kidomborításának célszerűsége mellett határozott. E rendkívül kényes egyensúlyozás nagyfokú precizitást és összehangoltságot követelt meg, amelynek folyamatos és zökkenőmentes fenntartása a feladatkör vállalásával tulajdonképp mélyvízbe csöppent Valjavec kivételes talentumát és munkabírását igazolja. A gyanakvó és a német völkisch-kutatás szekerét tolni nem kívánó délkelet-európai kollégák bevonása (és ezáltal a tudományos életben megkapaszkodni vágyó lap nemzetközi legitimálása)

¹³ A gyors ütemű németországi karrieréptést jelentős mértékben elősegítették azok a magyarországi recenziók, amelyek Valjavec munkáiban az előretörő *völkisch* gondolkodásmód tetten érhetőségét nehezményezték, és bennük a német népiségtudomány sablonjaira, köztük pl. Valjavec közeli barátjának, Harold Steinackernek bizonyos gondolataira ismertek rá. Vö. mindehhez a későbbiekben tárgyalandó bírálatokat Mályusz Elemér, Pukánszky Béla, Csapodi Csaba, Kósa János stb. tollából. Harold Steinacker történetírói munkásságához vö. TOKODY GYULA: Edmund és Harold Steinacker a német Südostforschungban. *Századok*, 131. (1997) 3. sz. 677–722.

¹⁴ Valjavecnek a *Südost-Forschungen* szerkesztőjeként követett módszereiről, és a lap nemzetközi vérkeringésbe való bekapcsolása terén kifejtett erőfeszítéséről kitűnő áttekintést ad a *Südost-Institut* történeti részlegének vezetője, Karl Nehring közlésében megjelent forrásmunka, amely Szekfű Gyula és Valjavec levelezésének egy rövid — 1934 és 1936 közötti — szeletén keresztül (Zu den Anfängen der Südost-Forschungen. Der Briefwechsel von Fritz Valjavec mit Szekfű Gyula 1934–1936. *Südost-Forschungen*, 50. [1991] 1–30.) a német népiségkutatás nemzetközi kapcsolatrendszerének — a legtekintélyesebb két világháború közti magyar történetész presztízse segítségével történő — bővítési folyamatát követi figyelemmel. Délkelet-Európa szakmai közéletének figyelme ekkor irányult újra Fritz Valjavec személyére és munkásságára. A kifejezetten figyelemfelkeltő szándékú közlemény hatására felpezsdülő érdeklődés eredménye magyar oldalról Tilkovszky Loránt említett — elsősorban Valjavec politikai és népinémet kapcsolatait feltáró — tanulmánya, valamint újabban OROSZ LÁSZLÓ: Fritz Valjavec (1909–1960) és a Délkelet-Európa-kutatás. *Századok*, 135. (2001) 3. sz. 635–647. Nehring forráspublikációja, illetve annak bevezető tanulmánya jelen munkának is legfontosabb iniciatívája volt, a most közlendő Mályusz-levelezés ugyanis épp a *Südost-Forschungen*ben közzétett Szekfű-levelezés parolleje gyanánt ugyanannak a problémakörnek egy másik szegmens felől történő megközelítésére vállalkozik. Nevezetesen arra, hogy a népiségtudományi szemléletmódot következetesen elutasító, és ezen nézetével a hivatalos magyar történettudomány — csaknem — egészenek utat mutató Szekfűhöz képest milyen más hozzáállással közelít a népiségtörténeti irányzatot felvállaló, sőt azt meghonosítani kívánó Mályusz a német népiségtudomány prominens folyóiratához, illetve annak szerkesztőjéhez. Míg Szekfű tisztán szellemtörténeti orientációja a hagyományos német historizmus lassan háttérbe szorított, illetve ellehetetlenített képviselőivel szimpatizált, és elvi alapon (politikai aggályoktól is kisérvé) utasította el a Valjavec lapját is mozgató irányzat közeledését, addig Mályusznak a módszertanilag ugyan rokonnak érzett, ám politikai-ideológiai végkicsengésében tőle (is) mérföldes távolságra lévő német népi-ségtudomány orgánuma irányába kellett véleményét formálnia. Ennek ellentmondásai és buktatói jól kiegészítik azt a képet, amit Szekfű konzekvensen tartózkodó magatartásának dokumentálása alapján Karl Nehring munkájából nyerhetünk.

céljából a szerkesztő fokozott figyelmet fordított arra, hogy szerteküldött toborzóleveleiben, majd később, a közreműködőkészségüket visszaigazololó potenciális partnerekkel fenntartott kontaktus gondos ápolása során mindenkor a folyóirat „nyílt szemléletmódját” és „streng wissenschaftlich” jellegét hangsúlyozza.¹⁵ Mint a soron következő levélváltások igazolják, nem riadt vissza attól sem, hogy amennyiben a leendő munkatársi gárda egyes tagjainak személyes ellentéteiről értesülése volt, azokat hibátlan taktikai érzékkel saját céljai szolgálatába állítsa, és esetleg egymás ellen kijátszva a rivalizálókat¹⁶ (önmaga részéről mindig pártatlanságot mutatva, ám szimpátiájáról feltétlen az adott személyt biztosítva) a rájuk bízandó feladat vállalásának mindkettejüket megnyerje.

Az alapvetően bizalmatlan, és a müncheni vállalkozással szemben fenntartásokat tápláló délkelet-európai tudósok közé tartozott a magyar történetírás vitatottságában is megkérdőjelezhetetlen tekintélye, Mályusz Elemér (1898–1989).¹⁷ Megnyerése épp ezért tűnt az elfogadottságát őáltala is prezentálható lap számára igazi fegyverténynek, és egyben a szerkesztői találékonyság és taktikai érzék érdemi próbájának. A Südostdeutsche Forschungen közreműködői gárdájának Mályusszal való gazdagítása ugyanis — az alapvető elvi szembenállás dacára — nem látszott eleve reménytelen próbálkozásnak.

¹⁵ Az 1935–1936. év folyamán, a lap elindítása körüli szervező munkálatok idején Valjavec által nagy számban szétküldött egyenfoglalmányú levelek minden esetben e formulákat, illetve szófordulatokat alkalmazva igyekeztek előre eloszlatni a *Südostdeutsche Forschungen* irányvonala kapcsán esetleg felmerülhető aggályokat.

¹⁶ Ez — a korszak német politikájára általánosan is jellemző — taktikai eljárás Valjavec kapcsolat-rendszerében a Szekfü és Mályusz közötti konfliktus kiaknázásában jelentkezik leglátványosabban. A felektől igyekezik a másikra nézve denunciól megjegyzést, vagy akár az ellenfél munkásságát tudományos megalapozottsággal vitató tanulmányt kicsikarni. Tekintve, hogy mindkét magyar történész (igaz saját, és egymáshoz képest is eltérő szellemi indítatása okán) szemben állott a müncheni szerkesztő által követett német szempontrendszerű népiségtörténettel, e szakmai bírálatok megfelelő alkalommal Valjavec számára is kijátszható adut jelenthettek ellenükben. Olyat, amivel megkímélhette magát a két elismert szaktekintéllyel való vitába keveredés kockázatától (ezt nekik tartva fönn), és amellyel más minőségben, a civakodó felek közötti közvetítő előnyös és kívülről álló pozíciójában tüntethette fel saját szerepét. A két rivális erkölcsi tartását, valamint szakmai felelősségérzetét jelzi, hogy Valjavec ismételt felkéréseire sem voltak hajlandók a külvilág elé tárnai a magyar történet-társadalmat megosztó belső frontvonalakat. Egymás iránti mély ellenszenvedésre csupán a másik fél ismételt „piszkálódásait” [Váczy Péter kifejezése — O. L.] a hazai sajtóban visszautasító — rendszeresen megküldött — dokumentáció, valamint a levelek szövegében előforduló utalások alapján derül fény. A két magyar történéssel váltott leveleiben Valjavec taktikus módon igyekezett minél több „magas labdát feladni”, és ily módon egymás ellenében karakán állásfoglalásra ösztönözni kollégáit. Ezzel a módszerrel olykor sikerült is eredményt (pl. a riválisra vonatkozó gúnyos megjegyzést) elérnie. ASZTALOS MIKLÓS könyvének [A *nemzetiségek története Magyarországon*. Bp., 1934.] Valjavec által készített recenziója [Zur Geschichte der Nationalitäten in Ungarn. *Neue Heimatblätter*, 1. [1935–36] 321–327.] kapcsán pl. a következő — nyilvánvalóan Mályuszra vonatkozó — megjegyzést ejtette el Szekfü: „Die Asztalos-Besprechung ist formell ein köstliches Kabinettstück, inhaltlich eine sehr tiefinnige Auseinandersetzung zwischen den verschiedenen ungarischen Standpunkten (wie Sie wissen, gibt es bei uns mindestens zwei, der von Asztalos und ‘Herrn Omnes’ und der von uns) und zwischen dem Deutschen.”

¹⁷ Mályusz munkásságához l. BOGYAY, THOMAS VON: Elemér Mályusz (22. VII. 1898–25. VIII. 1989). *Südost-Forschungen*, 49. (1990) 365–369.; ENGEL, PÁL: Elemér Mályusz (22. August 1898–25. August 1989). *Ungarn-Jahrbuch*, 18. (1990) 337–338.; JAKÓ ZSIGMOND: Mályusz Elemér. *Magyar Tudomány*, 35. (1990) 100–102.; ENGEL PÁL: Mályusz Elemér (1898–1989). *Történelmi Szemle*, 31. (1989) 3–4. sz. 310–311., illetve legújabbán ERŐS VILMOS: *A Szekfü–Mályusz vita*. Debrecen, 2000. (Csokonai Új História Könyvek).

Valjavec előtanulmányai, illetve időközben napvilágot látott kutatási eredményeinek fogadtatása folytán tisztán látta a magyar történetírás berkein belül feszülő törésvonalakat, és azt is jó érzéssel sejtette meg, hogy a magát kirekesztettnek érző, így belső indulatoktól is tüzelt magyar kollégája számára épp azokon a területeken kell fórumot kínálnia, ahol az a hivatalos felfogástól eltérő, esetleg szándékosan azzal szemben megfogalmazott tézisei alapos kibontásának lehetőségét látja. Kettejük levelezésének — mint látni fogjuk — mindvégig állandó vezérfonala marad Mályusznak a magyar történettudományon belüli úttörő (ha tetszik békebontó) szerepe, és az is végig nyilvánvaló, hogyan próbál Valjavec — egy szerkesztőtől el nem ítélt módon — saját lapja számára tőkét kovácsolni a Mályusz által időről-időre kirobbantott polémiai tudományos lecsapódásából. Valjavecnek azonban arra is tekintettel kellett lennie, hogy a magyar szaktekintély nemcsak saját kollégáival fenntartott nexusa terén ásott — némely esetben áthidalhatatlannak bizonyuló — lövészárkokat, de a müncheni lap által felvállalt német népiségtudományi szemlélettel szemben is kiélezte fegyvereit.¹⁸ Az ezen a téren tanúsított előzékenység és tapintat, a német álláspont olykor szembeötlően konfrontatív, sarkos megállapításainak szalonképessé tétele, ám ugyanakkor Mályusz közismerten nyers (Valjavecnek egy Szekfü Gyulához írott levelében *rücksichtslos*ként aposztrófált¹⁹) stílusának és nem kevésbé nacionalista elkötelezettségének tolerálása, valamint a levelezésük során időnként kitapintható feszültségek (vö. Nr. 39.) nagyvonalú feloldása ismételten Valjavec szerkesztő-koordinátori kvalitásait példázza.

A népiségtörténeti kutatásnak német, illetve magyar szemléletmódú (ennek megfelelően az adott nemzet érdekeit prioritásként kezelő) eltérő megközelítéséből fakadó — már említett — alapvető elvi szembenállás ellenére az együttműködés mindkét fél számára gyümölcsöző eredményekkel is kecsegtetett. Valjavecnek a rábízott lap nemzetközi elfogadtatását, illetve az önnön szakmai előmenetelének útját minél kiterjedtebb kapcsolatrendszer kiépítése által kikövező motivációit már ismerjük. Ugyanakkor — ha ambivalens módon is, de — Mályusz számára is fogódzót, és törekvéseinek hazai legitimálása szempontjából nemzetközi visszaigazolást jelentett a feltörekvő német tudományos folyóirattal való partnerség. Hogy kapcsolatuk fogadtatása terén mégis ambivalens megítélést konstataálhatunk, annak oka az, hogy Mályusznak a népiségtörténeti kutatásokat meghonosítani szándékozó, az új idők szellemiségétől megihletett történetírói iskolája egyébként is elvi aggályokat és aktuálpolitikai félelmeket váltott ki a hivatalos magyar történetírás követői számára iránymutatónak tekintett szakmai körök sze-

¹⁸ Vö. Az új német nacionalizmus történetírása. *Magyar Szemle*, 6. (1932) XV. köt. I. 69. sz. 241–253.; Három folyóirat. *Századok*, 68. (1934) I. sz. 45–65.; A mai német történetfelfogás és a magyarság. Az *Országos Evangélikus Tanáregyesület évkönyve az 1940–41-es évekről*. Bp., 1942. 19–38. E munkák a népiségtörténeti szemléletmódnak csupán a német történetírás által politikai–ideológiai célok szolgálatába állított válfaja ellen protestáltak, és azt próbálták világossá tenni, hogy a térség társadalmi és kulturális folyamataiban minden téren német kulturbefolyást kimutatni igyekvő *volksdeutsch* kutatás (ezen összefüggésben ajánlja Mályusz a hazai közvélemény figyelmébe Fritz Valjavec munkásságát is!) leghatékonyabb ellenszere épp a hasonló módszerek felvonultatásával vitába szállni képes magyar népiségtörténetírás lenne. Ezen elvi alapú polémia felvállalása során követhető hatékony eszközrendszerhez maga ad mintát a német irányvonal egy elhíresült követőjének nagy port kavart munkáját recenzálva. (ISBERT, OTTO-ALBRECHT: *Das südwestliche ungarische Mittelgebirge. Bauernsiedlung und Deutschtum*. Langensalza–Berlin–Leipzig, 1931. [Deutsche Hefte für Volks- und Kulturbodenforschung. Abhandlungen Nr. 1.]). Vö. *Századok*, 66. (1932) 329–333.

¹⁹ Vö. Valjavec–Szekfü 1934. június 4. (Kiadva: NEHRING, K.: *Zu den Anfängen*, i. m. 10.)

mében, e lépésével pedig még inkább táptalajt adott azoknak a vádaknak, amelyek a „*völkisch* gyökerekből táplálkozás”-t rótták szemére.²⁰ A kritika jogos is, meg nem is. Valóban, az újszerű kihívások megoldására újszerű módszerekkel választ adó német kutatás inspirálta elsősorban Mályuszt valami hasonló, a magyar történetírás eddigi gyakorlatában forradalminak ható koncepció következetes végiggondolására és alkalmazására. Az is tagadhatatlan, hogy — aggodalommal és fenntartásokkal vegyes — őszinte csodálattal tekintett a kibontakozó német kutatások, valamint a háttérükben álló szervezeti, intézményi keretek, gombamód szaporodó orgánumaik, és a mindezek fenntartását lehetővé tevő finanszírozási rendszer hálózatának bonyolult, ám tökéletesen összehangolt organizációjára. A hasznosítható mintákat és tapasztalatokat azonban a hazai viszonyokra adaptálva, a magyar tudományos (és politikai, értsd: revíziós) érdekek szolgálatába kívánta állítani.²¹ Ez pedig azt jelentette, hogy e módszer és a segítségével kiaknázható más minőségű ismeretanyag nem csupán a szomszédos államok konfrontatív történetírása, de adott esetben a német tudományosság ellenében is kijátszható.²² „A német településtörténeti vizsgálódások hatására bizonyos mértékig németel-

²⁰ Vö. SZEKFI GYULA: Népek egymás közt a középkorban. Uő: *Állam és nemzet. Tanulmányok a nemzetiségi kérdésről*. Bp., 1942., 69–84. Szekfi Mályusz nemzetfogalmát aktuálpolitikai koordináták közé illesztve „Volkstum-romantikaként” jellemzi (84.) és számos, a „korszerű” terminológiában meghonosodott fogalom (*Rasse und Raum, Volksboden und Kulturboden*) alkalmazásával vádolja (uo.). L. még: BELITZKY JÁNOS: A magyar helytörténetírás problémái. *Vigília*, 1. II. köt. (1935) 91–108. A bíráló alapja itt is a Mályusz által követett munkamódszer német analógiája.

²¹ Mályusznak a népiségtörténeti kutatások eredményeit közlétező *Magyarság és Nemzetiség, illetve Település- és Népiségtörténeti Értekezések* c. sorozatról Bárdossy László miniszterelnök tájékoztatása céljából készített feljegyzésében (1941. április 17.) a következő olvasható: „... munkaközösség szervezetett meg azzal a feladattal, hogy a Csehszlovákiához tartozó határterület utolsó négy évszázadának népi viszonyaiban bekövetkezett eltolódásokat, változásokat és azok okait a levéltári forrásanyag alapján pontosan megállapítsa. A legelső cél a források összegyűjtése és oly elrendezése volt, hogy szükség esetén — tárgyalásokat tételezve fel — azok azonnal rendelkezésre álljanak. [...] A népi jelleg megállapítása a településtörténeti adatok, a dűlőnevek és családnevek vizsgálata alapján történt. Az összegyűjtött anyag nagy szolgálatokat tett a komáromi tárgyalásoknál, amidőn a Nyitra és Kassa vidéki népi eltolódásokat igen rövid idő alatt sikerült térképre vetíteni. [...] A vállalkozás, az Ugocsa megye [vö. 64. l.] kritikáiból kitűnően, osztatlan elismerésben részesült. A további kötetek kiadására tudományos szempontból szükség van. De nemzeti politikai érdekből is fontos a magyarlakta területek magyar eredetét és jellegét adatszzerűen igazolni, [...] a belvederei döntés ellenére további óvatosságra és munkára van szükség.” (Idézi: ERŐS V.: i. m. 192.)

²² Mályusz tanítványa, Barta István, a második világháború után (Barcsai Géza álnéven) megjelentetett munkájában arra hívja fel a figyelmet, hogy a német népiségtudomány módszereinek felhasználása épp a német expanzió elleni harc jegyében történt. „Tudjuk a német történetiszemlélet egyik alappillére a népi gondolat volt, az a törekvés tehát, hogy a német népet állítsák a történelem középpontjába, tekintet nélkül az országhatárokra. A magyar történészek között voltak, — így elsősorban Mályusz Elemér — akik arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a magyar történettudománynak is át kell venni a népi (*völkisch*) történetírás módszereit, részben azért, mert a 'népiségkutatás' a magyar nép történetét is új megvilágításba helyezhetné, főleg azonban azért, mert a német történettudomány megállapításaival, és az ezek alapján adódó valószínű közel német igényekkel csak akkor szállhatunk szembe eredményesen, ha saját fegyvereivel vesszük fel ellene a harcot.” Vö. BARCSAI GÉZA: *A magyar tudományos élet harca a német szellemi imperializmus ellen*. Bp., 1946. (Idézi: ERŐS V.: i. m. 91.) A német történettudomány megállapításaiból adódható politikai igények tekintetében nemcsak Mályusz és iskolája, valamint a szellemiségehez a veszélyeztetettség felismerése okán közel állók (pl. a vonatkozó német tudományos műveket rendszeresen recenzáló Kring Miklós) hallatták hangjukat, hanem a Mályusz által meghonosítani szándékozott irányzattal következetesen szemben álló szellemtörténészek, köztük Deér József is. Mint a saját szakterületébe tartozó legfrissebb német szakirodalom áttekintésekor maga is megállapította, azok eredményei aktuálpolitikai megfontolásokból születtek, és a hitleri behatolási törekvések igazolására szolgálnak. Hóman Bálint kultuszminiszterhez frott levelében (Szeged, 1934. november 24.) még ezek analógiáját is felvázolta. „Jegyen szabad Kegyelmes uram figyelmét egy magyar szempontból rendkívül fontos és

lenes éllel bontakozott ki a településtörténeti és népiségtörténeti kutatás” — fogalmazza meg tömören az iniciatívából fakadó ellentmondást a legfrissebb magyar historiográfiai szintézis.²³

A két tudós ellenkező előjellel követett azonos munkamódszerében rejlő potenciális konfliktusforrás a tartós kapcsolat, az állandó eszmecserék és — az irányvonaluk megkérdőjelezett voltából adódó — közös sérelmek eredendően békítő hatása következtében egymás véleményének hallgatólagos tolerálásává szelídült. A tudatos politikai irányultságtól vezérelt szubjektív hozzáállásuk,²⁴ és az ebből fakadóan eleve predesztinált nézetkülönbség ésszerű (a tényekkel megbékélő) kezelésének bizonyítéka, hogy amennyiben egymás publikációinak olvasásakor saját, a témában megfogalmazott véleményük visszacsengésének elmaradását kellett konstatálniuk, bölcs önmérséklettel distanciájuk további felhántorgatása helyett az esetleges jövőbeli nézetközeledés reményének adtak hangot (Nr. 45.). E békülékeny gesztusok nem az egyébként is rendkívül diplomatikusan fogalmazó Valjavec, hanem különösen a korábbi években oly harcias Mályusz esetében szembeötölő jelek, amelyek a hivatalos magyar történettudománnyal szembeni egymásrautaltság fokozatos felismerése mellett az egymás iránt táplált előítéletek oldódásának, és némiképp az összecsiszolódásnak is kitapintható ismérvei. Levelezésük értékelésekor mindez — főként a kiinduló alaphelyzet ismeretében — nem kevés tanulsággal szolgál.

Ez volt tehát a kettejük kapcsolatát kezdetektől bizonyos mértékig a leszűkített mozgástérben való óvatos puhatólózás stratégiai játékaként kijelölő koordináta tengely. A két lapátjával ugyan két ellenkező irányba húzó, ám (a népiségtörténeti orientáció okán) mégis közös csónakban a kooperáció egyedül üdvös voltát az igazolta, hogy a tenger, amin hajózni kényszerültek, az a közös irányvonalukat — kettejük distanciájának finom megkülönböztetése nélkül — elvető, a völkisch gondolkodás ellen elvi ala-

egyben aggályos megnyilatkozásra felhívnom. Albert Brackmann berlini egyetemi tanár [Valjavec kapcsolatrendszerében is kimutatható! — O. L.] legutóbb tanulmányt írt *Kaiser Otto III. und die staatliche Umgestaltung Polens und Ungarns* címmel (Berlin, 1939), amely az eddigi német és magyar felfogástól eltérő képet rajzol Szent István királyságáról, a magyar állam és egyház szervezéséről. Szerinte a koronát és a lánzdát, mint a királyi hatalom jelvényeit egyedül a császár küldte Istvánnak, és e jelvények nem mások, mint Ehrenzeichen der kaiserlichen Beamten. [...] Fontos volna tehát a választ ezekre a feltevésekre megfelelő formában mielőbb megadni, nehogy Br. érvelése alkalmat adjon bizonyos téves hiedelmek és Magyarországot illető vélt igények megyökeresedésére. A fenti nézetnek különös súlyt Br. személye ad, aki nemcsak elismert szakember, de a mai Németország szinte hivatalos historikusa is. Ő szerkesztette és írta az 1933-ban megjelent híres *Deutschland und Polen* könyvet, amely nem más, mint a Lengyelországra vonatkozó német igény tudományos alátámasztása.” (Az idézet helye: ERŐS V.: i. m. 100–101. DEÉR JÓZSEF vonatkozó munkája: III. Ottó császár és Magyarország az újabb történetírásban. *Századok*, 78. [1944] 1–35.)

²³ Vö. GUNST PÉTER: *A magyar történetírás története*. Debrecen, 2000. 241. A település- és helytörténeti kutatás németországi párhuzamaival l. FATA, MÁRTA: Elemér Mályusz und die Begründung der modernen ungarischen Lokalgeschichte. *Regionen im östlichen Europa — Kontinuitäten, Zäsuren und Perspektiven. Festschrift des Instituts für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde für Horst Förster*. Hrsg.: FASSEL, HORST-WAACK, CHRISTOPH., Tübingen, 2000. (Tübinger Geographische Studien, 128.) 225–233.

²⁴ A két történész egymás emocionális kötődéseinek és nemzeti elkötelezettségének pontos ismeretében vállalta a kapcsolatfelvételt, tartotta fenn azt az elkövetkező évek élénk levelezése során. A másik fél eredményeinek recepciója során azonban kritikus szemmel szűrték ki a szubjektivitás alig elkerülhető csapdáit. Erről — azaz a szubjektív hozzáállás buktatóiról — beszélt a leköszönt porosz kultuszminiszter Carl Heinrich Becker is 1930. július 5-én, díszdoktorrá avatása alkalmából Szegeden tartott előadásában. A neves orientalista szerint a tudós mindig „szubjektív talajon áll és a legtöbb, amit elérhet az, hogy akar objektív lenni. [...] Történelmet mindig csak a jelen álláspontja alapján lehet írni.” (Idézi: UJVÁRY G.: i. m. 9.)

pon egységfrontba tömörült hivatalos magyar történeti felfogás volt. Egymás ellen, de egymásért is dolgoztak ily módon. Az ambivalens jelző tehát, amit kettejük kapcsolatának magyarországi fogadtatására használtunk, ugyanúgy megállja a helyét egymás közötti viszonyuk szemléltetése kapcsán is.

* * *

A soron következő levélváltás — egy Poór János professzor úr irányítása alatt készülő disszertáció forrásanyagának egyik igen tartalmas szeletét képezve — Fritz Valjavec és Mályusz Elemér rendkívül ellentmondásos kapcsolatának 1935 és 1944 közötti dokumentációját tartalmazza. A levelek a két tudós hagyatékának részeként Münchenben (2002 tavaszáig a *Südost-Institut*, azt követően a *Bayerisches Hauptstaatsarchiv* állományában) és Budapesten, a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában található. A korrespondencia (egy igen rövid intervallum, az 1941. esztendő — Valjavec frontszolgálata által amúgy is lerövidített aktív szakasza — kivételével²⁵) teljesnek tekinthető. A levelek visszakeresése, azonosítása, illetve esetleg elkallódott vagy nem leiktatott példányainak a másik fél által őrzött eredetijével való kiegészítése mindkét tudós hagyatékának vonatkozó részét igénybe véve történt. A kiegészítés és pontosítás ugyanazon levél mindkét példányának egybevetése által különösen Valjavec esetében bizonyult megkerülhetetlen munkamódszernek, aki a hivatalos ügyvitel részeként az intézete által is iktatott fogalmazványait olykor kézírásos kiegészítésekkel vagy utóirattal látta el. Így aztán a Mályusznak kikézbcsített levél esetenként többletinformációt tartalmaz a müncheni változathoz képest. Az esetben pedig, ha külföldi tanulmányútjai során (Magyarország, Románia, Anglia) fordult valamilyen ügyben magyar kollégájához, csak a budapesti anyag nyújthat fogódzót. Fordított esetben, a Mályusz által írott levelek visszakeresése kapcsán, a Magyar Tudományos Akadémia állománya nem bír forrásértékkel. Az ugyanis csak a magyar történészhez Valjavectól beérkezett leveleket tartalmazza, a tőle kimenők kizárólag a müncheni történész hagyatékában hozzáférhetőek. Ez okból csak a két intézmény anyagának együttes felhasználása biztosíthatta levelezésük — relatíve — hiánytalan összeállítását. Ezúton illeti köszönet a müncheni *Südost-Institut* részéről Dr. Karl Nehringet, illetve a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában elhelyezett Mályusz-hagyaték gondozóját, Dr. Soós Istvánt, önzetlen segítőkészségükért, mellyel a forrásokhoz való hozzáférést biztosították, és hasznos utalásaikkal kiértékelésüket elősegítették. Hasonlóképp köszönettel tartozunk a tübingeni *Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde* támogatásáért és munkatársa, Dr. Márta Fata értékes útmutatásaiért a két világháború közötti magyarországi

²⁵ Levelezésüknek az 1941. évre vonatkozó darabjai München bombázása idején semmisültek meg. Valjavec Mályuszhoz írott leveleiben is nyomára bukkanunk a Németországot elérő pusztításnak (Nr. 68., 69.), ám a kiterjedt kapcsolatrendszer többi, az ottani tudományos élet infrastruktúrájának lerombolásában közvetlenebb módon érintett szereplője számára még több, és részletgazdagabb tudósításban számol be a bombatámadások következményeiről. (A prágai Károly Egyetem Bölcsészettudományi Karának dékánja és a birodalmi tudományos kutatások támogatására létrehozott Reinhard Heydrich Alapítvány elöljárója, Hans Joachim Beyer számára küldött leveleiből [München, 1944. május 5., május 20.] értesülünk arról, milyen körülmények között égett le az intézet épülete, hogyan pusztult el az ott őrzött anyagok és a könyvtár állományának jó része.)

németség törekvései és az ezeket is szolgálatába állító expanzív német tudománypolitikai irányzat tanulmányozása tekintetében.

A föllelhető 71 levél közül 21-et csak Münchenben,²⁶ 24-et csak Budapesten²⁷ őriznek, 26 pedig mindkét helyen²⁸ megtalálható. 50-et Valjavec írt, 21-gyel pedig Mályusz gyarapította kapcsolatukat. Valjavec levelei (a külföldi útjai idején postára adott néhány levelezőlaptól eltekintve) többnyire fejlődés intézeti papíron,²⁹ gépelt formában íródtak, Mályusz válaszai egyetlen kivétellel (Nr. 62., amely gépelt) kézírással, a hivatalos egyetemi emblémával ellátott levélpapírok mellőzésével készültek. A levélváltásaik során egymás megszólításában alkalmazott formulák változásai csupán felszínes rápillantásra tűnhetnek a kezdeti kimért és távolságtartó viszony érdemi módosulásaként. Levelezésük a külső, formai jegyeket tekintve mindvégig korrekt hivatalossággal kezelt, tiszteltteljes és a szokásos levélbeli formalitásokat alkalmazva barátságos hangvételű volt, ám kötöttségektől mentes, baráti hangúvá sohasem oldódott. Ennek megfelelően tegeződésről még kapcsolatuk kései, a személyes találkozások oldottabb beszélgetéseit követő szakaszában sem lehetett szó. Ez ellen nem csupán ideológiai alapállásuk kibékíthetetlen ellentéte, és még csak nem is (az egyébként nem túl jelentős) korkülönbség, vagy a kettejük között végig kiérezhető (bár Valjavec által a gyors hierarchiai emelkedéssel legalábbis rang tekintetében gyorsan leküzdött) tekintélybeli különbség szólt, sokkal inkább az, hogy udvarias körmondatok közé rejtve lényegi mondanivalójukat, kevésbé sebezhetőnek érezték magukat. A barátságos formalitásokat lehántva, ez feltétlen egyfajta látens feszültséget és fürkésző bizalmatlanságot jelez. Mályusz korai, németül fogalmazott leveleiben a kezdeti fenntartásait érzelemmentes semlegességgel leplező *Lieber Herr Kollege* formát alkalmazta partnere megszólításakor, majd éppúgy ennek magyar variánsát a (még említendő) nyelvváltást követően. Az épp Budapesten tartózkodó, és személyes megismerkedésüket indítványozó Valjavec irányába tett — némi képp motiválatlan — gesztusként értelmezhető, hogy 1937 őszétől megjelenik a valós tartalommal nem rendelkező „Kedves Barátom” használata. A Valjavec által írott levelek következetesen használt címzésformulája (*Sehr verehrter / Hochverehrter Herr Professor*) megmaradt egész 1940-ig, amikor is — habilitálván — immár ő is megengedhette magának, hogy a Mályusz által már évek óta alkalmazott (és persze üres) formának megfelelően maga is *Lieber / Sehr verehrter Freund*dal kezdje leveleit. Addig azonban még az egyébként semleges *Herr Kollege* használatát is mellőzte. Végezetül — többször is említett — ambivalens viszonyuknak egy újabb síkon is szemléltethetővé tételére nyújt lehetőséget a levélváltások nyelvének áttekintése. Valjavec a hivatalos jellegű kapcsolatfelvétel követelményeinek megfelelően, és szemmel tartva a német tudomány, valamint a *Reich* politikai presztízs-szemponjtait, konzekvensen németül

²⁶ Nr. 2., 4., 8., 11., 13., 15., 18., 21., 25., 32., 35., 39., 43., 45., 47., 48., 55., 57., 62., 63., 70.

²⁷ Nr. 14., 17., 19., 20., 22., 23., 24., 26., 27., 28., 30., 37., 38., 40., 42., 50., 51., 52., 53., 54., 60., 67., 68., 69.

²⁸ Nr. 1., 3., 5., 6., 7., 9., 10., 12., 16., 29., 31., 33., 34., 36., 41., 44., 46., 49., 56., 58., 59., 61., 64., 65., 66., 71.

²⁹ A levélpapírok felirata: *Südstinstitut München*, illetve olykor *Deutsches Auslandswissenschaftliches Institut Berlin*. Utóbbi azt követően fordul elő, hogy Valjavec a berlini Friedrich-Wilhelm-Universität keretei közt működő *Auslandswissenschaftliche Fakultät* kiszolgálását ellátó, 1940-ben szervezett intézetben oktatóként másodállást vállalt. A *Südst-Forschungen* szerkesztőjeként folytatott levélváltásaiban az utóbbi intézet felüntetése azzal indokolható, hogy a folyóirat 1940-től a müncheni és berlini intézetek közös kiadásában jelent meg.

intézte a *Südost-Institut* általa koordinált külföldi kontaktusainak ügyvitelét. A többi délkelet-európai partner mellett érvényes volt ez a Mályusszal kialakított és fenntartott korrespondencia esetében is.³⁰ Mályusz a nemzetközi kapcsolattartás normáinak megfelelően, és hazája adottságait figyelmen kívül nem hagyható előzékenységgel, leveleit kezdetben nem anyanyelvén fogalmazta,³¹ idővel azonban mind fokozottabb súlyt fektetett arra, hogy a magyar nyelv tudatos használatával ne csupán a fiatal kollégája által képviselt (és számára már az első levél fogadásakor is nyilvánvaló) offenzív német történetírói irányzat számára tegye egyértelművé tudósi öntudatát, de mint elkötelezetten nacionalista „magyar ember” is éreztesse partnerével a büszke német öntudat — esetleg irányába is demonstrálni akart — fegyverének teljes hatástalanságát. Sem tudósként, sem magyarként nem érezte magát alacsonyabb rendűnek a német kultúrfőlény propagálására (két világháború közötti) munkásságát felépítő müncheni kollégája irányzata előtt, így az ezt külsőségeiben is demonstrálni akaró következetes nyelvhasználat alól 1937 nyarától (Nr. 15.) már nem is tett kivételt. Az így előállott sajátos helyzet következménye volt, hogy bár mindketten otthon érezték magukat egymás anyanyelvében, a korrespondencia mindvégig párhuzamosan kétnyelvű maradt.³²

Források

1.

München, 1935. október 10.

Sehr verehrter Herr Professor!

Das Südost-Institut bei der Universität München hat die Herausgabe eines Jahrbuches für südstdeutsche Forschungen beschlossen, das sich unter anderem auch mit der wissenschaftlichen Erforschung der deutsch-ungarischen Beziehungen befassen will. Eben deswegen würde es mich ungemein freuen, wenn Sie bei Gelegenheit etwas für unser Unternehmen beisteuern würden. Hinsichtlich Form und Umfang bleibt Ihnen selbstverständlich freie Hand.

³⁰ Kivételt mindössze két magyar nyelven frott Valjavec-levél képez (Nr. 27. és Nr. 51.), mindkétszer olyan szituációban, amikor a még pályája elején járó szerkesztő–kutató valamilyen kéréssel fordul a már tekintélyes magyar tudóshoz (személyes találkozás, illetve egy a müncheni lap számára stratégiai fontosságú Mályusz-tanulmány ügye kapcsán), az alaphelyzet tehát eleve az ő oldaláról igényelt a megszokott udvarias hangnemen is túlmenő gesztust.

³¹ A kapcsolat korai szakaszának németül frott levelei: Nr. 2., 4., 8., 13.

³² Kettejük kapcsolatának elmélyültebb feldolgozása e rövid bevezető kereteit meghaladná. Az itt leközölt levelezés alapján azonban e sorok írója terjedelmesebb tanulmányban kísérte végig a két tudós szakmai, illetve személyes kontaktusát, elsősorban arra koncentrálván, hogyan színezte a politika és a világháború e két, a népiség-kutatásnak ellentétes (magyar, illetve német) szemszögből elkötelezett történész kapcsolatát. Vö. OROSZ LÁSZLÓ: Népiségkutatás a nemzeti érdekek ütközéspontjában. *Századok*, 137. (2003) 1. sz. 43–99. Alaposabb életrajzi kitekintés Valjavecről: OROSZ LÁSZLÓ: Fritz Valjavec (1909–1960) és a Délkelet-Európa-kutatás. *Századok*, 135. (2001) 3. sz. 635–647., Mályusz kapcsán vö. 17. lj.

Ein Aufsatz zum Beispiel, der sich mit der Geschichte des Bürgertums in Ungarn befasste,³³ wäre uns hochwillkommen.

Mit dem Ausdrucke aufrichtiger Hochachtung

Ihr sehr ergebener
Fritz Valjavec

2.

Bp., 1935. november 11.

Lieber Herr Kollege!

Ich bedauere lebhaft, dass ich Ihrer ehrenvollen Aufforderung, um Ihrer Zeitschrift teilzunehmen, nicht nachkommen kann, da ich momentan anderwärts sehr beschäftigt bin.³⁴ Doch ich hoffe, dass ich Ihr freundliches Anerbieten zu einen [sic!] späteren Zeitpunkt annehmen kann.

Mit dem Ausdrucke aufrichtiger Hochachtung

Ihr sehr ergebener
Prof. Mályusz

3.

München, 1935. november 18.

Sehr verehrter Herr Professor!

Ihre freundlichen Zeilen haben mich, offen gestanden, sehr gefreut.

Ich werde es im Interesse der Sache sehr begrüßen, wenn Sie bei Gelegenheit für die „Südostdeutschen Forschungen“ etwas liefern wollten. Ich komme hinsichtlich Thema und Umfang gerne entgegen. Es braucht sich gar nicht um unmittelbare deutsch-ungarische Beziehungen zu handeln. Wenn Sie z.B. einmal auf die Ausführungen Szekfü's „Toleranz und

³³ A kapcsolatfelvétel kezdeményezésekor Valjavec magyar kollégája aktuális érdeklődési köréhez igazította a — szándékai szerint — tartós együttműködés kiindulópontjával választott tanulmány témáját: a '20-as '30-as években született társadalomtörténeti tanulmányai közül Mályusz többet is a polgárságnak szentelt. Vö. *Geschichte des Bürgertums in Ungarn. Vierteljahresschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*. XX. Bd. (1927) 356–407. (Klny. Stuttgart, 1927.); *Polgárságunk részvétele a középkori országgyűléseken. Protestáns Szemle*, 36. (1927) 3. sz. 142–146. (Klny. Bp., 1927.); *A magyarországi polgárság a francia forradalom korában. A Bécsi Magyar Történeti Intézet évkönyve*, I. Bp., 1931. 225–282. (Klny. Bp., 1931. 58.)

³⁴ Mályusz kezdetben nagyon tartózkodóan fogadta Valjavec felkérését. Az MTA Kézirattárában őrzött Mályusz-hagyatékban megtalálható Valjavec 1935. október 5-i levele, amelynek hátuljára Mályusz rögtön az elolvasása után felskiccelte elkészítendő válaszána alapmótvumait. „Udvarias (de nem túldudvarias) befejezés” — írta Mályusz a végére, amelyből érezhető a Münchenből érkezett felkéréssel szemben táplált fenntartása. A magyar történész a *Südostdeutsche Forschungen* beli publikálási felkérésétől függetlenül is kapcsolatba került már a német népiségtudománnyal, és noha saját település- és népiségtörténeti kutatásai irigylésre méltó paralelleként, és egyben iniciatívájaként csodálattal nézett teljesítményeire és összehangolt szervezetére, azért már a '20-as '30-as évek fordulójától fokozott aggodalommal kísérte a németiség ezen németországi, illetve magyarországi népiségtudományi folyóiratainak szerepét, hangnemét, célkitűzéseit, és az ezekkel szemben táplált elutasító véleményének — tanulmányok és recenziók formájában — többször hangot is adott. (Vö. 18. lj.)

ungarländischer Puritanismus“³⁵ in einem Aufsatz eingehen wollten, so steht Ihnen unsere Zeitschrift selbstverständlich bereitwilligst zur Verfügung.

Es ist natürlich so, dass unsere „Südostdeutschen Forschungen“ sich stark mit Dingen, wie kulturelle Beziehungen und Aussendeutschtum beschäftigen müssen. Aber ich will mir die redlichste Mühe geben, darüber hinaus, diese Fragenkomplexe nicht zu einer ausschliesslichen Geltung gelangen zu lassen. Nichts wäre mir erwünschter, als wenn sich im Laufe der Zeit alle massgeblichen Forschungsrichtungen und ihre Vertreter in den „Südostdeutschen Forschungen“ ein Stellidichein geben würden.³⁶

Notwendig ist dazu natürlich vor allem die Unterstützung auch der nichtdeutschen Forscher, unbeschadet dessen, dass vielleicht anfänglich gewisse Anlässe zu Beschwerden vorhanden wären.

In den nächsten Tagen übersende ich Ihnen zwei in unserer Schriftenreihe erschienene Bücher³⁷, die für Sie vielleicht von Interesse sind. Umgekehrt wäre ich sehr dankbar, wenn ich die Doktorarbeiten Ihrer Schüler³⁸ zugesandt bekäme. Wäre es vielleicht auch möglich, dass wir die „Századok“³⁹ im Austauschweg für unsere „Südostdeutschen Forschungen“ beziehen könnten?

³⁵ A szóban forgó tanulmány: A vallási türelem és a hazai puritánizmus. *Theológia*, 2. (1935) 303–314. Szekfű ezen tanulmányát csakúgy, mint másik, vitairatnak szánt cikkét (Az erdélyi tolerancia körül. *Katolikus Szemle*, 1934. November. 662–668.) a két világháború közötti magyar történettudomány állapotát tükröző reprezentatív szintézis (HÓMAN BÁLINT–SZEKFŰ GYULA: *Magyar Történet*. I–VII. Bp., 1928–1934.) számára készített saját fejezeteinek védelmében írta. Valjavec a közismerten ellenvéleményét hangoztató Mályusz számára egy, a *Südostdeutsche Forschungen* hasábjain lefolytatandó polémia reményében kínálta fel Szekfű megtámadásának lehetőségét.

³⁶ Valjavec 1935 őszén azzal a feladattal került az intézethez, hogy megalapozza, illetve koordinálja a déli és délkeleti német népiség kutatását végző intézmény publikációs tevékenységét. A kezdeti irányvonal, miként azt a következő évben elindított periodika eredeti címe (*Südostdeutsche Forschungen*) is kifejezi, a dél–délkeleti németiség kutatására orientálódott. Ezt a tematikát bővítette idővel Valjavec oly módon, hogy hangsúlyozottan a délkeleti régió más népeinek és kultúráinak vizsgálata irányába próbálta terelni a publikálásra felkért munkatársakat. E koncepció lassú térnyerésének bizonyítékai a lap első éveitől a szerkesztő által rendszeresen beillesztett — saját tollából származó — írások, kezdve az első évfolyamhoz előszó helyett készített programadó tanulmányától egész a '40-es évek elején megjelent, a kutatási terület bővített profilját, és földrajzi értelemben is vett tágítását megfogalmazó munkabeszámolóig. Vö. Wege und Wandlungen deutscher Südostforschung. *Südostdeutsche Forschungen*, 1. (1936) 1–14.; Werdegang der deutschen Südosteuropaforschung und ihr gegenwärtiger Stand. *Südost-Forschungen*, 6. (1941) 1–37.; Südosteuropa und der Balkan. Forschungsziele und Forschungsmöglichkeiten. *Südost-Forschungen*, 7. (1942) 1–8. A szerkesztőnek a térség felé nyitott szemléletmódját bizonyítja a közreműködői gárda összetétele is. Valjavec már az első évfolyam esetében (ha bizonyos ellentmondásokkal is) hangsúlyt fektetett arra, hogy ne csak német történészek német szellemiségű irányvonala, hanem nemzetközi szaktekintélyek bevonása is erősítse a lap elfogadtatását. Ennek megfelelően valóságos főnyeremény volt román részről Nicolae Iorga, magyar oldalról pedig Szekfű Gyula megnyerése, mint ahogy az elfogulatlan nemzetközi jelleg csalóka látszatát kölcsönözte az is, hogy Magyarországot hét (persze nagyon különböző minőségű, és többnyire *völkisch* szemléletű) tanulmány képviselte: Szekfűé mellett Moór Elemér, Huss Richárd, Bonomi Jenő, Loschdorfer Anna, Weidlein János és Faulstich Egyed munkái.

³⁷ Gyaníthatóan a *Südost-Institut* kiadványainak magyar vonatkozású darabjairól lehet szó: SCHÜNEMANN, KONRAD: *Österreichs Bevölkerungspolitik unter Maria Theresia*. Berlin, 1935. (Veröffentlichungen des Instituts zur Erforschung des deutschen Volkstums im Süden und Südosten; 6/7.); RÉZ, HEINRICH: *Deutsche Zeitungen und Zeitschriften in Ungarn vom Beginn bis 1918*. München, 1935. (Veröffentlichungen des Instituts zur Erforschung des deutschen Volkstums im Süden und Südosten; 8.)

³⁸ Mályusz tanítványainak munkái is a budapesti egyetem által gondozott *A Pázmány Péter Tudományegyetem Történelmi Szemináriumának kiadványai* c. sorozatban jelentek meg, majd a '30-as évek legvégétől a Mályusz által életre hívott *Település- és Népiségtörténelmi Értekezések* sorában.

³⁹ A *Századok* a Magyar Történelmi Társulat 1867 júliusa óta megjelenő közlönye, a magyar történettudomány legtekintélyesebb, megszakítás nélkül fennálló folyóirata. Az eltelt majd másfél évszázad alatt tartalmában, formájában, terjedelmében és felfogásában sokat változott, de mindvégig a magyar történetírás központi orgá-

Einer geneigten Antwort entgegengehend, mit dem Ausdrücke meiner aufrichtigsten Hochachtung

Ihr aufrichtig ergebener
Fritz Valjavec

4.

Bp., 1935. december 13.

Lieber Herr Kollege!

Sie haben mich zu grösstem Danke verpflichtet durch die Übersendung der drei sehr interessanten Veröffentlichungen⁴⁰ des Südostinstituts. Ich gratuliere Ihnen von Herzen zu der wissenschaftlichen Tätigkeit des Instituts und danke Ihnen bestens für die Bücher, die mich sehr interessieren. Ich werde Ihnen selbstverständlich mit der grössten Bereitwilligkeit die Doktorarbeiten meiner Schüler regelmässig zukommen lassen. Ich fürchte nur, dass der Austausch für Sie nicht vorteilhaft sein wird, da es noch 1-2 Jahre dauern wird, bis die Dissertationen fertig sein werden. Bis jetzt ist nur eine erschienen von St. Barta, Staat u. Kirche in Ungarn am Ende d. MA.,⁴¹ die ich Ihnen, lieber Herr Kollege, gleichzeitig übersende.

Ich danke Ihnen auch verbindlichst für die Informationen über die „Südostdeutschen Forschungen“, und für die Liebenswürdigkeit, mit der Sie Ihre Zeitschrift mir zur Verfügung gestellt haben. Ich glaube jedoch, dass das erwähnte Thema (Toleranz u. ungarländischer Puritanismus) Ihre Leser nicht sehr interessieren würde. Man müsste viele Umstände erklären, wiederholen, um verständlich zu machen, welches Szekfü's und welches meine Ansichten sind, was für die Weiterstehenden langweilig wäre.⁴² Ich denke um eine ganz andere, kleinere Arbeit; am liebsten schreibe ich über die Rolle der ungarischen Illuminaten.⁴³ Dieser Artikel würde von den Verbindungen zwischen München–Wien–Budapest handeln, was das Interesse der

numa maradt. Korszakunkban (1913-tól), harminc éven keresztül, Domanovszky Sándor szerkesztette a folyóiratot, hosszabb-rövidebb ideig szerkesztőtársaként maga mellett tudva Hajnal Istvánt, Mályusz Elemért, illetve Wellmann Imrét. Vö. *A Századok repertórium 1867–1975*. Szerk.: PAMLÉNYI ERVIN. Bp., 1987.

⁴⁰ A 37. lj-ben említettek mellett harmadik kiadványként egy szintén kárpát-medencei vonatkozású munka feltételezhető: GRAF, BENNO: *Die Kulturlandschaft des Burzenlandes. Ein geographischer Beitrag zur auslanddeutschen Volks- und Kulturbodenforschung*. München, 1934. (Veröffentlichungen des Instituts zur Erforschung des deutschen Volkstums im Süden und Südosten; 2.)

⁴¹ BARTA ISTVÁN: *Egyház és állam viszonya Magyarországon a középkor végén*. Bp., 1935. (A Pázmány Péter Tudományegyetem Történelmi Szemináriumának kiadványai; 4.) Barta István (1910–1966) a második világháború előtt középkori művelődéstörténettel, azt követően inkább a 19. századi Magyarországgal, Kossuth és Széchenyi életművével foglalkozott. Szóban forgó disszertációjáról ismertetés: *Südostdeutsche Forschungen*, 3. (1938) 431. E recenzió magát R-ként jelölő szerzője szerint Barta munkáját lelki-ismeretesség és gondosság jellemzi, és felépítése is nagyon jó. Külön kiemelésre méltónak tartja, hogy a disszertáció készítője tekintetbe vette a nyugat-európai viszonyokat, és felhasználta a vonatkozó német szakirodalmat is.

⁴² Mályusz diplomatikusan utasítja vissza, hogy a két világháború közötti magyar történetírás legmélyebb szakadékaként tátongó konfliktusát Szekfüvel egy külföldi orgánumban a nemzetközi szakmai közvélemény elé tárja. A két kiemelkedő jelentőségű magyar történész több síkon is kibontakozó, és a hazai történész-társadalmat is megosztó polémiajának legfrissebb, és valóban igényes feldolgozása Erős Vilmos már említett *A Szekfü–Mályusz vita* c. könyve.

⁴³ Az egyház és az állam felvilágosult elveken nyugvó átalakítását célul tűző és szabadkőműves analógiákat mutató 1776-ban alapított titkos szervezet a magyarországi felvilágosodás és a jakobinus mozgalom vizsgálata kapcsán, a Sándor Lipót-forráskötet (vö. 164. l.) kiadása során került Mályusz látómezejébe, majd a '30-as évek közepén, a „türelmi rendelet” (vö. 100. l.) publikálása körüli előkészítő munkával párhuzamosan került ismét előtérbe.

süddeutschen Leser bestimmt wecken würde. Nur müsste ich zuvor noch einige Akten aus dem Wiener Staatsarchiv durchsehen und bitte deshalb um Geduld Ihrerseits.

Die Historische Gesellschaft⁴⁴ überlässt Ihnen sehr gerne zum Austausch die „Századok“ für die „Südostdeutschen Forschungen“. Ich habe das Sekretariat der Gesellschaft schon davon verständigt, dass man sie Ihnen lieber Herr Kollege, vom 1. Jan. ab zuzusenden habe. Wenn Sie jedoch auch den Jahrgang von 1935 benötigen, so wenden Sie sich gef. mit etwa Postkarte an das Sekretariat der Gesellschaft. (Bp. I. Bécsi kapu-tér 4. Orsz. Levéltár).

Empfangen Sie, lieber Herr Kollege, meine achtungsvollen Grüsse.

Ihr sehr ergebener
E. Mályusz

5.

München, 1935. december 18.

Sehr verehrter Herr Professor!

Es hat mich herzlich gefreut, dass die übersandten Arbeiten Ihren Gefallen gefunden haben. Es ist klar, dass die Arbeit unseres Instituts bisher noch recht einseitig war, was ich offen zugeben will. Ich will nur hoffen, dass es mir in der Zukunft gelingen wird, unsere Arbeit etwas vielseitiger zu gestalten.⁴⁵

Die Studie Barta's habe ich bereits durchgesehen. Sie packt die Probleme von einer sehr bemerkenswerten Seite an und verrät darin die umsichtig anleitende Hand des Lehrers. Meinen herzlichsten Glückwunsch!

In den nächsten Tagen übersende ich Ihnen ein Regestenwerk über das Passauer Abteiland,⁴⁶ das zwar an sich keine ungarischen Beziehungen hat, aber als Nachschlagewerk vielleicht immerhin gewisse Vergleichsmöglichkeiten und ähnliches bietet.

Ihr Vorschlag, über die ungarischen Illuminaten einen Beitrag für unsere „Südostdeutschen Forschungen“ zu liefern, hat mich mit ehrlicher Freude erfüllt. Ich werde mich selbstverständlich gedulden und darf Ihnen gewiss versichern, dass Sie sich umfangmässig keinerlei Beschränkungen aufzulegen brauchen. Wenn Sie den Beitrag bis zum 1. März 36 liefern könnten, wäre es sehr angenehm. Wahrscheinlich liegt Ihnen der Zeitpunkt aber zu nahe. Für diesen Fall würde ich als Einsendetermin den 1. September vorschlagen.

⁴⁴ A Magyar Történelmi Társulat (alapítva 1867) az MTA felügyelete és támogatása mellett működő tudományos-társadalmi egyesület. Célja a történettudomány művelésének elősegítése kutatások támogatásával és tudományos ülések szervezésével, valamint a történelmi ismeretek terjesztése felolvasásokkal és kiadványok közzétételével. A tudományos igényű publikációk és a feltárt anyagok megjelentetésére szolgált a *Századok* c. folyóirat, illetve az 1878-tól általa gondozott *Történelmi Tár*, míg a tudományos ismeretterjesztés és népszerűsítés újabb felmerülő igényeit az 1979-től kiadásában megjelenő *História* elégíti ki. Vö. EMBER GYÖZÖ: A Magyar Történelmi Társulat száz éve. *Századok*, 101. (1967) 6. sz. 1140–1169.; H. BALÁZS ÉVA: A Történelmi Társulat könyvkiadásának 100 éve. *Uo.*, 1169–1173.

⁴⁵ A *Südost-Institut* által kiadott folyóirat profiljának bővítésére vonatkozó valjaveci koncepció (vö. 36. l.) jóideig nem tudott utat törni magának az intézet kiadványsorozatának szerkesztési gyakorlatában. A *Südostdeutsche Forschungen* néhány évvel megelőzve újjára bocsátott sorozat kötetei egy évtizeden át jelét sem mutatták a németésre korlátozó tematika felhígulásának. Ezen a téren az intézet teljesítményét a Valjavec által is elismert „egyoldalúság” jellemezte 1944-ig. Ekkor jelentek meg BABINGER, F. és KUJEW, K. M. balkáni témájú munkái.

⁴⁶ HEIDER, JOSEF: *Regesten des Passauer Abteiles*. München, 1934. (Veröffentlichungen des Instituts zur Erforschung des deutschen Volkstums im Süden und Südosten, 3.)

Für Ihre freundliche Verwendung in der Angelegenheit Századok, meinen verbindlichsten Dank. Ich werde selbstverständlich veranlassen, dass die „Südostdeutschen Forschungen“ regelmässig an die Zeitschrift, aber auch an Sie, sehr verehrter Herr Professor, abgehen werden. Sollte die Ungarische Historische Gesellschaft auf ein weiteres Exemplar unserer „Südostdeutschen Forschungen“ Wert legen, so steht es selbstverständlich zur Verfügung.

Genehmigen Sie, bitte, zum Jahreswechsel meine besten Wünsche!

Hoffentlich wird auch das Jahr 1936 für Sie, sehr verehrter Herr Professor von reichem Ertrag und vollem Erfolg sein!

Vielleicht komme ich übrigen zu Neujahr auf einige Tage nach Budapest. Ich werde mich freuen, bei dieser Gelegenheit Ihre persönliche Bekanntschaft machen zu dürfen.

Mit den verbindlichsten Empfehlungen

Ihr aufrichtig ergebener
Fritz Valjavec

6.

München, 1936. július 28.

Sehr verehrter Herr Professor!

Besten Dank für die freundliche Übersendung der interessanten Sonderabdrücke.⁴⁷ Einiges davon habe ich zwar schon gekannt, nichtsdestoweniger freut es mich, nunmehr sie auch gesondert zu besitzen. Sehr aufschlußreich war mir vor allem Ihre Auseinandersetzung über den Charakter des frühungarischen Königreichs.⁴⁸ Die Untersuchungen Dr. Vaczys⁴⁹ in diesem Zusammenhang hatten mich sehr enttäuscht.

⁴⁷ A levél következő mondatainak összefüggéséből következtetve a megküldött munkák között Mályusznak a '30-as évek elején született társadalomtörténeti tanulmányait kell gyanítanunk: A patrimoniális királyság. *Társadalomtudomány*, 13. (1933) 1–2. sz. 37–49. (Klly. Bp., 1933.); A karizmatikus királyság. *Társadalomtudomány*, 14. (1934) 3. sz. 153–178. (Klly. Bp., 1934.); Herrschaftsformen im mittelalterlichen Ungarn. *VII. Congrès International des Sciences Historiques. Résumé des communications présentées au Congrès Varsovie 1933. I–II.* Warszawa, 1933. Vol. I., 316–321. Mályusz nézete szerint a polgári forradalmak koráig a magyar társadalom fejlődése három szakaszra, „uralmi formára” osztható: az államalapítástól a 13. századig terjed a karizmatikus királyság időszaka, amikor az uralkodó az általa osztott privilégiumok alapján feltétlen hűségre és támaszra számíthat (különösen igaz ez a kísérletbe beemelt idegenek esetében), azután a 15. század közepéig tart a hűbéri társadalom szakasza, amely a nagybirtokos arisztokrácia hatalmi pozícióba kerülését hozza magával, végül 1848-ig számítja a rendiség korszakát, vagyis amikor már a köznemességnek is sikerül kiharcolnia az államhatalomba való bekerülését. A további társadalmi emancipáció, illetve demokratizálódás a későbbi történelmi fejlődés hozadéka.

⁴⁸ MÁLYUSZ ELEMÉR: *A karizmatikus királyság*, i. m. (Vö. előző lj.)

⁴⁹ Váczy Péter (1904–1994) történész. Kutatási területe a középkori magyar és egyetemes történet. A HÓMAN B.–SZEKŰ GY.–KERÉNYI K. szerkesztésében megjelent *Egyetemes történet Középkor*-kötetének (1936) szerzője. A szóban forgó munkája: *Die erste Epoche des ungarischen Königtums*. Pécs, 1935., amelyet Valjavec maga recenzált. (*Mitteilungen der Akademie zur wissenschaftlichen Erforschung und zur Pflege des Deutschtums, Deutsche Akademie*. 1935. 134–135. — Magyarország ismertetés: HOLUB JÓZSEF, *Századok*, 72. [1938] 209–217.) 1935. június 20-án kelt meleg hangú levelében Váczy köszönetet mond Valjavecnak „szép kritikájáért”, amellyel könyvét fogadta. Az említett pozitív értékeléséhez képest most más hangot üt meg Valjavec, amelynek hitele annál is inkább megkérdőjelezhető, minthogy — Váczyval váltott 1934–35. évi leveleik tanúsága szerint — a közvetlenül sajtó alá rendezés előtt álló kötet gyöngye németiségű eredeti variánsát Váczy épp németajkú barátja „gondos kezelésére” bízta. Az átoltasás és a némettelen „hibák kigyomlálása” az ekkor még müncheni egyetemista Valjavec sok idejét és energiáját kötötte le, amiért is magyar barátja nem győzött köszönetet mondani (vö. pl. Váczy–Valjavec 1934. január 24.) Az immáron egy müncheni tudományos folyóirat szerkesztői pozíciójából Váczy könyvére tett denunció megjegyzés bizonyosan nem volt men-

Hoffentlich haben Sie den 1. Band unserer „Südostdeutschen Forschungen“⁵⁰ bereits erhalten. Ich würde mich freuen, wenn er Ihren Beifall fände. Sicherlich ist manches dabei, über das man verschiedenartig urteilen mag.⁵¹ Ich hoffe jedoch zuversichtlich, derartiges im Laufe der Zeit besser ausschalten zu können. Gerade deswegen würde ich es auch ungemein begrüßen, wenn ich Ihren Aufsatz über die ungarischen Illuminaten, den Sie mir freundlicherweise in Aussicht stellten, im 2. Jahrgang veröffentlichen könnte. Zu diesem Zwecke würde ich das Manuskript etwa bis Weihnachten benötigen. Wäre Ihnen dieser Zeitpunkt genehm? Wenn es Ihnen lieber wäre, könnten Sie das Ganze ungarisch niederschreiben. Ich würde dann das Manuskript zuver[li]äßig und genau ins Deutsche übertragen.

Einer geneigten Antwort entgegensehend, mit dem Ausdruck aufrichtigster Hochachtung

Ihr sehr ergebener
Dr. Fritz Valjavec

tes a lapban való közreműködésre megnyerni kívánt Mályusz irányába tett hátsó — ha tetszik, „udvarló” — szándéktól. Nehezen tételezhetjük fel ugyanis Valjavecről, hogy ő, aki magyarországi előlete, kiterjedt kapcsolatrendszere, és a magyar történelem-szakmát megosztó belső törésvonalak ismerete folytán pontos képpel rendelkezett Mályusz történetiskolai koncepciójának hazai fogadtatásáról, épp a Mályusz és középkorász kollégája közötti polémiaórol ne értesült volna. Váczy a *Budapesti Szemle* 1931. évfolyamában (233. sz., 53–82.) cikket közölt A helytörténeti kutatás problémái címmel, amelyben támadja Mályusz nagyszabású helytörténetírási programját. A pozitívista hagyományokhoz való visszatéréssel vádolja meg, és a kérdésfelvetések kapcsán figyelmébe ajánlja, hogy a helytörténetnél mindig magasabb rendű és általános történet. (Vö. ERŐS V.: i. m. 99.) Válaszában Mályusz, amelyet Váczy tanulmányának recenziójaként közölt (*Századok*, 66. (1932) 103–109.), a pozitivisták politikacentrikusságával szemben a helytörténet-kutatás gazdaság- és társadalomtörténeti orientációját emeli ki. E konfliktusban (még ha csupán a levéltitok keretei között is) vállalt állásfoglalása Valjavecet nem akadályozta meg abban, hogy Váczy Péterrel a megszokott udvariassági formulákon túlmenő, baráti viszonyt tartson fenn. Sőt, annak idején épp Váczytól szerzett tudomást Mályusznak a német népiségtörténeti kutatások és Valjavec *Kultureinfluss* előtanulmányának első fejezete (vö. 79. l.) ellen intézett kirohanásáról: magyar barátja hozzá intézett 1934. április 24-i levelében egy oldalon keresztül idézi Mályusz Három folyóirat-cikkének (vö. 18. l.) a fiatal müncheni kutatóra vonatkozó állításait, köztük azt, amely szerint a magyar–német tudományos együttműködésnek az a fajta egyoldalúság áll útjában „amelynek Valjavec oly leplezetlenül ad kifejezést”. Mindeközben Váczy nem mulasztja el Mályuszt „a piszkálódás nagymesteré”-nek nevezni (l. uo.), és e summás megállapításból Valjavec már a Mályusszal való kontaktus teremtés előtt fontos következtetéseket vonhatott le. Váczyval való kapcsolatuk természetét bizonyítja továbbá a magyar középkorász közvetlen, szinte huncutkodó szóhasználata. Megjegyzései, pl. a magyar történelem szakma doyenjéről („Angyal papa”), illetve kollégája, Iványi Béla munkatempójáról („közismert dolog, hogy egy recenzió megírásához is neki a Szentlélek közbelépésére van szüksége.” — vö. Váczy–Valjavec 1934. június 22.), valamint a kései levelekben felbukkanó tegeződés, amit Valjavec csak igen közeli (elsősorban a *Kameradschaft* révén, pl. Basch-sal fenntartott) magyarországi kapcsolataiban használt, mind–mind e közeli viszonyra utalnak. (Franz Anton Basch [1901–1946] a magyarországi németység Bleyer halála után radikalizálódó szárnyának vezéralakja, majd a nemzetiszocialista alapokon nyugvó népcsoport-szervezet [*Volksbund*] vezetője. A második világháborút követően népbírósági ítélet alapján kivégezték. Valjavec és Basch kapcsolatához l. TILKOVSKY L.: Fritz Valjavec, i. m. különösen 602–603.)

⁵⁰ *Südostdeutsche Forschungen*, I. Hrsg. im Auftrage des Instituts zur Erforschung des deutschen Volkstums im Süden und Südosten in München von VALJAVEC, FRITZ. München, 1936.

⁵¹ Valjavec itt Aegidius Faulstich megkérdőjelezhető tudományos értékű *raszenbiologisch szemléletű* értekezésére gondol: Deutsche und Nichtdeutsche in der Schwäbischen Türkei. Studie über die Voraussetzungen und Grundlagen der biologischen Überlegenheit der Deutschen gegenüber den Nichtdeutschen in den Komitaten Baranya, Tolnau und Somogy (Ungarn). *Südostdeutsche Forschungen*, I. (1936) 286–295. A cikk szerzője orvos volt Németbóly községben, emellett prominens tagja a Franz Anton Basch körül a magyarországi németiség radikális gondolkodású elemeit tömörítő *Volksdeutsche Kameradschaft*nak.

7.

München, 1936. augusztus 25. VIII.

Sehr verehrter Herr Professor!

Verzeihen Sie mir, daß ich Sie schon wieder brieflich belästige, ich möchte mich aber nur erkundigen, ob wir für den 2. Jahrgang auf Ihren Aufsatz über die Illuminaten rechnen dürften. Ich würde mich wirklich außerordentlich freuen, wenn Sie die Liebenswürdigkeit hätten, den Aufsatz wenigstens bis Weihnachten fertig zu stellen und könnte ihn in diesem Fall noch im 2. Jahrgang bringen. Wenn es Ihnen lieber ist, können Sie den Aufsatz ungarisch niederschreiben, um damit Zeit zu ersparen. Ich würde dann die Übersetzung selbst besorgen.

Hoffentlich haben Sie den 1. Band unserer „Südostdeutschen Forschungen“ richtig erhalten? Einer geneigten Antwort entgegensehend, mit den verbindlichsten Empfehlungen

Ihr aufrichtiger
Fritz Valjavec

8.

Bp., 1936. szeptember 3.

Lieber Herr Kollege!

Empfangen, bitte, meinen besten Dank für Ihre lieben Zeilen und verzeihen Sie, dass ich Ihnen so spät antworte und erst jetzt meinen Dank ausdrücke für den ersten Band der „Forschungen“ und für Ihr schönes Werk über das Leben Windisch's.⁵² Beide habe ich leider ein bi[s]schen verspätet erhalten. Ich bin nämlich aus der Redaktion der „Századok“ ausgetreten⁵³ und so möchte dieselbe vielleicht die an mich dorthin gesandten Bände als Besprechungsexemplare betrachten. Erst nachdem mehrere Exemplare angekommen waren und ich Ihren Brief erhalten hatte, gelang es mir, das mir bestimmte Buch herauszusuchen.

Ich gratuliere Ihnen wärmstens zu der Windisch-Monographie. Das ist eine wirklich schöne und gründliche Arbeit und ein wertvoller Beitrag zur Geschichte der Aufklärung; das Buch ist eine Höchstleistung und wird hoffentlich den ungarischen Forschern zum Antrieb werden.⁵⁴ Die Reichhaltigkeit der „Forschungen“ beweist die umsichtige Sorgfältigkeit des Redakteurs und sie lässt auf ein kräftiges Zusammenwirken der deutschen und ungarischen Forscher hoffen.

⁵² *Karl Gottlieb von Windisch. Das Lebensbild eines südostdeutschen Bürgers der Aufklärungszeit.* München-Bp., 1936. (Veröffentlichungen des Instituts zur Erforschung des deutschen Volkstums im Süden und Südosten; 11./Schriftenreihe der Neuen Heimatblätter III.) A munka Valjavecnak a müncheni egyetemen Karl Alexander von Müllernél — az eredetileg még Bleyertől kapott témáról — készített doktori értekezése. (K. A. von Müller [1882–1964], történész, az egyik első Cecil-Rhodes-ösztöndíjas Oxfordban. 1914–1933 között a *Südostdeutsche Monatshefte* társkiadója, 1935–1945 között a *Historische Zeitschrift* kiadója. 1930-tól 1936-ig a müncheni *Südost-Institut* vezetője, innen emelkedik a Bajor Tudományos Akadémia elnökévé (1936–1944). 1945-ben kényszerszabadságolva, emlékezései három kötetben jelentek meg [1951–66].)

⁵³ Mályusz 1931–1935 között volt a *Századok* szerkesztőbizottságának tagja. Távozása után szerkesztőtársai Domanovszky Sándor és Hajnal István vitték tovább a lapot.

⁵⁴ Valjavec Windisch monográfiája korántsem talált ilyen egyöntetűen pozitív magyarországi fogadtatásra. Az elismerő vélemények (vö. *Neue Heimatblätter*, 2. [1937] 294–295., ANTON TAFFERNER tollából) mellett fájdalmas kritikák is napvilágot láttak, amelyek közül különösen PUKÁNSZKY BÉLA elmarasztaló recenziója a mérvadó magyar történész folyóiratban (vö. *Századok*, 71. [1937] 354–356.) érintette Valjavecet érzékenyen.

Auch ich wäre sehr gerne in die Reihe Ihrer Mitarbeiter getreten; leider verhinderten mich meine Familienverhältnisse, in diesem Sommer nach Wien zu reisen. Ich gäbe auch nicht gerne solche Artikel aus meiner Feder, die das deutsche Publikum weniger interessieren. Ich habe auch deshalb an die Illuminaten gedacht, weil sie ein Beitrag zur Geschichte der geistigen Verbindungen München–Wien–Pressburg–Buda sind. Wie möchte Ihnen beispielweise ein kurzer Artikel mit folgendem Titel gefallen: Kaunitz über die Kulturpolitik der Monarchie? Im J. 1792 schlug der Fürst vor, man solle Wien zum geistigen Mittelpunkt der antirevolutionären Bewegung machen mit der Zuziehung der Schriftsteller des deutschen Reichs. Sein Vorschlag ist ein interessantes Moment der Geschichte der Vorromantik. Freilich, seine Kollegen verstanden ihn nicht; sie glaubten, er wolle die Journalisten bezahlen. Ich gedächte auch den Text dieses Vorschlags herauszugeben, was vielleicht 3 Seiten ausmachen würde. Der ganze Artikel wäre 8–10 Seiten lang. Die Ausgabe des Textes halte ich darum für nötig, weil niemand auf den Vorschlag des Hofkriegsrates mit Hilfe der Indices kommen kann und ich ihn selbst nur so gefunden habe, weil ich seinerzeit alle Akten des Staatsrates aus den J. 1790–95 durchstudiert habe. Ihr Jahrbuch würde diese Schrift zuerst ans Tagelicht bringen und eine Lücke in der Geschichte der Wiener Romantik ausfüllen. Dass diese Lücke keine kleine ist, ersieht man aus dem Werk A. Robert's.⁵⁵ Ich könnte Ihnen das Manuskript zum 1. Jänner 1937 zusenden.

Ich habe die von mir redigierten zwei Hefte der prot. kirchengeschichtlichen Quellen⁵⁶ an Sie, Herr Kollege, abgehen lassen. Obgleich sie vielleicht Ihrem Interesse fern liegen, wird es doch gut sein, sie im Falle der Not bei der Hand zu haben. Ich sende sie als eine schwache Anerkennung für die schönen Werken, mit denen Sie mich beschenkt haben! Zugleich schicke ich einen Sonderabdruck, in welchem ich gegen die Barockauffassung des Herrn Szekfű Stellung nehmen musste.⁵⁷ Sie können denken, das ich es nicht gerne getan habe, aber alles hat seine Grenzen; weil er dieselben wiederholt mir gegenüber stark überschritten hat, war ich gezwungen zur Feder zu greifen.⁵⁸

Mit wiederholten Danke verbleibe ich
Ihr ergebener
Mályusz Elemér

⁵⁵ ROBERT, ANDRÉ: *L'idée nationale autrichienne et les guerres de Napoleon*. Paris, 1933.

⁵⁶ *Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár, I–XV. Bp., 1902–1934.* Szerk.: STROMP LÁSZLÓ [I–VI.], THURY ETELE [VII.], POKOLY JÓZSEF [VIII–X.], ZSINKA FERENC [XI–XIII.], MÁLYUSZ ELEMÉR [XIV–XV.] A magyar protestantizmus múltjára vonatkozó kútfők felkutatását, összegyűjtését és közkinccsé tételét célul tűző — vö. Stromp László előszava az I. évfolyamhoz, 34. — forráskiadványok szöveg forgó, Mályusz által szerkesztett kötetek 1930-ban, illetve 1934-ben jelentek meg.

⁵⁷ MÁLYUSZ ELEMÉR: Magyar renaissance, magyar barokk. *Budapesti Szemle*, 1936., 241. köt. 703. sz. 159–179.; 704. sz. 293–318.; 242. köt. 705. sz. 86–104.; 706. sz. 154–174.

⁵⁸ A Mályusz és Szekfű között fennálló — több szálon futó — vitának egyik szeletét képezte a kettejük eltérő barokk felfogásán alapuló diszkusszió. A *Magyar Történet* Szekfű által írt részeinek legvitatottabb területét a 18. század új szellemű „átértékelése” jelentette. A dualizmus korának nemzeti-romantikus történetírói iskolája révén széles körben elterjedt nézet, amely a törökök kiűzését követő évszázadot hanyatló és egyenesen nemzetietlen időszakként állította be, most, a Trianon utáni Magyarország kényszerű módon változó megítélésében, Szekfű tollán a hazai barokk kibontakozását hozó, virágzó, idilli korszakká magasztosult. A dühödt támadásokra Szekfű a kedélyeket tovább borzoló vitairatokkal válaszolt (vö. 35. l.), amelyben immár a felvilágosodás és a vallási türelem kérdésköre is előkerült, ily módon bekapcsolva a vitába egy újabb, és tartósan bizonyuló szálát, a katolikus és protestáns történetírók ellentétét. (Többen — így a Mályusz-tanítvány H. Balázs Éva — ebben látják kettejük kibékíthetetlen ellenérzésének egyik legfontosabb okát.) A tolerancia kérdéskörében kibontakozó vitával kapcsolatban Valjavec is képen volt, ezért kínált terepet Mályusz számára riválisa nézeteinek cáfolatára (vö. Valjavec–Mályusz 1935. november 18.), arra számítva, hogy frissen életre hívott folyóirata két vezető magyar történész polémiáján izmosodhat. Ezt a harcot azonban Mályusz nem külföldi orgánumban kívánta megvívni, így a *Súdost-Institut* könyvtára csupán a *Budapesti Szemle*ben megjelentetett négyrészes Mályusz-állásfoglalás különnyomatával gazdagodhatott. A vitához l. ERŐS V.: i. m. 34–44.

9.

München, 1936. szeptember 7.

Hochverehrter Herr Professor!

Schönsten Dank für Ihre freundliche Sendung und Ihren lieben ausführlichen Brief.

Ich freue mich wirklich außerordentlich, daß sowohl der 1. Band der „Südostdeutschen Forschungen“ als auch meine Windisch–Arbeit Ihren Beifall gefunden haben. Ich sehe darin einen Beweis, daß die Möglichkeiten gegenseitigen Verstehens zwischen der deutschen und ungarischen Geschichtswissenschaft daraus gegeben sind, solange man mit solider Sachlichkeit an den Arbeitsgegenstand herantritt. Es ist ja leider so, daß infolge einer Reihe von Umständen, die Volkszugehörigkeit des einzelnen Forschers in etwelcher Form auf seine Untersuchungen und Ergebnisse abfärbt. Ich persönlich bin mir immer bewußt gewesen, daß sich aus dieser Tatsache eine große Verantwortung ergibt und habe immer nach Kräften versucht, diese Kluft zu überbrücken. Sie können sich also denken, hochverehrter Herr Professor, daß mich Ihre Anerkennung um so wohlthuerer berührt, als ich darin ein Zeichen sehe, daß mein Bestreben nach gegenseitigem Verstehen und gegenseitiger Zusammenarbeit nicht ergebnislos ist.

Ihr vorgeschlagener Beitrag ist mir selbstverständlich hochwillkommen und ich bin Ihnen außerordentlich dankbar, daß Sie für den 2. Jahrgang einen Beitrag von solch hohem Interesse bereitzustellen die Güte haben. Das Manuskript käme bis zum 1. Januar 1937 durchaus zurecht. Ich wage nur meiner Hoffnung Ausdruck zu verleihen, daß Ihre Mitarbeit an unserem Unternehmen keine einmalige bleiben wird!

Für die übersandten Bücher schulde ich Ihnen nicht minder herzlichen Dank. Es kann keine Rede davon sein, daß die zwei Bände der „Adattar“ meinem Interesse auch nur im geringsten fern lägen. Ich habe auch schon bisher die vorangehenden Bände stets mit großem Nutzen benutzt und bin Ihnen dankbar, daß mir nun auch die neueren Jahrgänge zugänglich gemacht worden sind. Ihre vorzügliche Einleitung im Jg. 14⁵⁹ habe ich mit großer Anteilnahme gelesen. Die neuen Jahrgänge bedeuten in ihrer Gliederung einen großen Gewinn gegenüber den früheren. Ich wäre dankbar, wenn unser Institut die „Adattar“ im Austausch erhalten könnte.⁶⁰

Ihre Studie über „Ungarische Renaissance und ungarisches Barock“ habe ich bereits zu lesen begonnen. Wie Sie wissen werden, bin ich der Letzte, der die Forschungsergebnisse Szekfü's mißgünstig beurteilen würde.⁶¹ Aber gerade seine Barockauffassung ist unhaltbar und wird unter allen Umständen gründlich revidiert werden müssen.⁶² Sie sind dazu zweifellos der Berufenste!

⁵⁹ Előszó. *Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár*, XIV. Szerk.: MÁLYUSZ ELEMÉR. Bp., 1930. 5–10.

⁶⁰ A *Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár* sorozatában további kötetek nem jelentek meg. A *Südost-Institut* könyvtárába a Mályusz által megküldött két kötetten kívül csupán egy, az akkor még Zsinka Ferenc által szerkesztett 11. (1927) évfolyam jutott el. Vö. SEEWANN, GERHARD: *Bestandskatalog der Bibliothek des Südost-Instituts München*. Band I. München, 1990. (Südosteuropa–Bibliographie. Ergänzungsband I.) 709.

⁶¹ E rövid félmondatba elrejtett megfogalmazás (nem nyíltan kimondva, csak utalva) tudatosan a valójában fennállónál bizalmasabb viszony meglétét próbálja láttatni. Valjavec jól ismerte a magyar történettudomány mérvadó (Szekfü körül tömörülő) köreinek elutasító véleményét a német népiségtudománnyal kapcsolatban, és tisztában volt azzal is, hogy annak berkein belül még Mályusz képviseli leginkább — épp népiségtörténeti elkötelezettsége okán — a német tudományos élet ezen permanens módon előretörő irányzatával való kapcsolattartás szükségességét. Azért, hogy a német népiségtörténeti kutatás eredményeinek bizonyos túlkapásaira rendkívül érzékenyen reagáló Mályusz előtt csökkentse a két ország hivatalos történeti ideológiáját alakító szakmai köröket elválasztó szakadék mélységét, épp a magyar kollégája legnagyobb riválisaként számontartott és a *völkisch* gondolkodásmód kérlelhetetlen ellenségének ismert Szekfü eredményeinek akceptálására hivatkozott. Ez ugyanis Mályusz számára is meggyőző bizonyítékát adhatta annak, hogy az együttműködés az eltérő nézetek ellenére is fenntartható.

⁶² Vö. 58. lj.

Empfangen Sie, bitte, den Ausdruck aufrichtigster Hochschätzung

Fritz Valjavec

US. Wäre es vielleicht möglich, die Stellungnahme der einzelnen Staatsräte zum Vorschlage Kaunitz' wörtlich abzdrukken. Es dürfte der genaue Wortlaut immerhin interessant sein.

10.

München, 1937. január 2.

Hochverehrter Herr Professor!

Sie hatten die Freundlichkeit, mir fürs Jahresende einen Beitrag für den 2. Jahrgang der „Südostdeutschen Forschungen“ in Aussicht zu stellen. Dürfte ich anfragen, ob wir auf ihn in den nächsten Wochen rechnen können? Ich brauche wohl kaum zu betonen, wie sehr es mich freuen würde, wenn dies der Fall wäre.

Mit den aufrichtigsten und besten Wünschen für das neue Jahr

Ihr ergebener
Fritz Valjavec

11.

Bp., 1937. január 14.

Kedves Kolléga Úr!

Mellékelten küldöm kéziratomat, a késedelemért szíves elnézését kérve. Azonban az aktát össze kellett olvasnom s az ünnepek miatt a Staatsarchiv Bécsből kissé későn küldte le. A kézirat, szíves és lekötelező felszólítása alapján, magyar nyelvű; fordítása, remélhetőleg, könnyű lesz, mivel sok az eredeti idézet. Egyes szavakat különben magam is, hogy a fordítást megkönnyítsem, mindjárt németül írtam. Ha az idézeteket soknak találná, rövidítse meg őket belátása szerint. Bár, azt hiszem, tanulságosak.

Kérem még elnézését, hogy e sorokat is sietve és nem németül írom, azonban így könnyebb számomra az írás s már azt szeretném, ha a küldemény mielőbb Kolléga Úrnál legyen.

Legjobb kívánságaim kíséretében maradok
igaz híve
Mályusz Elemér

12.

München, 1937. január 19.

Hochverehrter Herr Professor!

Haben Sie meinen herzlichsten Dank für das Manuskript, das mir außerordentlich gefallen hat, und eine Zierde des 2. Jahrgangs sein wird.⁶³ Die Fußnoten sind mir keineswegs zu umfangreich.

⁶³ MÁLYUSZ ELEMÉR: Kaunitz über die Kulturpolitik der Habsburgermonarchie. *Südostdeutsche Forschungen*, 2. (1937) 1–16. (Klny. München, 1937. 16.)

Ich will nicht den Schlendrian mitmachen, worin sich Fachgenossen der Gegenwart anscheinend gefallen.

Eben erhalte ich von der Ungarischen Akademie der Wissenschaften die Arbeit von Szabo über das Komitat Ugocsa.⁶⁴ Ich finde sie für äußerst verdienstvoll. Wir können uns in Deutschland an der Gewissenhaftigkeit der Arbeitsweise ein Beispiel nehmen. Jedenfalls beglückwünsche ich Sie zur neuen Schriftenreihe,⁶⁵ deren erster Band einen entschieden gelungenen Entwurf darstellt. Wäre es übrigens möglich, daß ich für die „Südostdeutschen Forschungen“ noch ein Besprechungsexemplar erhalte? Ich habe zwar schon ein Exemplar erhalten, würde aber eines noch zum Zwecke der Besprechung⁶⁶ benötigen. Sehr verbunden wäre ich Ihnen, wenn Sie die Freundlichkeit hätten, dies zu ermöglichen.

Mit herzlichen Grüßen und Wünschen,
Ihr aufrichtig ergebener
Valjavec

13.

Bp., 1937. február 9.

Lieber Herr Kollege!

Vielen Dank für Ihre liebenswürdigen Zeilen! Es freut mich, das Ihnen der erste Band unserer volkstumsgeschichtlichen Forschungen gefallen hat. Das Besprechungsexemplar werden Sie bald erhalten. Für Ihre Aufmerksamkeit bestens dankend, mit herzlichem Grüßen.

Ihr sehr ergebener
Elemér Mályusz

⁶⁴ Szabó István (1898–1969) történész, a debreceni egyetem iskolateremtő tanára. Kutatási területe a két világháború közötti időszakban településtörténet és népiségtörténet, a második világháború után főként agrártörténet és történeti demográfia. Szóban forgó munkája: *Ugocsa megye*. Bp., 1937. (Magyarság és Nemzetiség. Tanulmányok a magyar népiségtörténet köréből. I/1. HÓMAN BÁLINT és DOMANOVSKY SÁNDOR közreműködésével szerk.: MÁLYUSZ ELEMÉR)

⁶⁵ A Mályusz által életre hívott két településtörténeti sorozat közül a Magyarság és Nemzetiség a felvidéki vármegyéket kívánta csokorba gyűjteni Pozsonytól Beregig (az Ugocsa megye kötetén kívül elkészült még ILA BÁLINT *Gömör megyéje* [1944] és BAKÁCS JÁNOS *Hont megyéje* [1971] — utóbbi a második világháború után természetesen már nem a Mályusz-féle sorozatban jelent meg; a többi feldolgozásra kiadott vármegye nem készült el), míg a *Település- és Népiségtörténeti Értekezések* kötetei (Mályusz tanítványainak doktori disszertációi; nyolc munka jelent meg e kutatások eredményeiből) inkább az egykori kelet-magyarországi, erdélyi vármegyékre koncentráltak.

⁶⁶ A Szabó-féle könyv recenziálása épp a körülötte zajló kiélezett viták, illetve a magyar történettudomány egymással szemben álló táborai között vívott harcnak sajnálatos módon rajta lecsapódó hullámai (vö. 82. l.) miatt rendkívül kényes feladatnak ígérkezett. A valóban értékes kötet bemutatására éveken át senki nem vállalkozott (vö. 75. és 81. l.). A recenzió végül (M. SCHWARTZ tollából) jelentős késéssel jelent meg (*Südost-Forschungen*, 6. [1941] 687–688.), és a munka bizony többet érdemelt volna. Az alapvetően pozitív hozzáállású ismertetés langyos végkövetkeztetése: „Wenn auch nicht alle aufgestellten Thesen des Verf. restlos akzeptiert werden können, [...] müssen die vom Verf. aufgestellten Behauptungen als wissenschaftliches Forschungsergebnis ernst genommen werden.”

14.

München, 1937. február 20.

Hochverehrter Herr Professor!

Besten Dank für die Zusendung des Besprechungsstückes von der Arbeit Szabós. Ich werde sie übrigens auch in der HZ⁶⁷ anzeigen.

Mit den besten Empfehlungen

Ihr

Fritz Valjavec

15.

Visegrád, 1937. július 5.

Kedves Kolléga Úr!

Bocsássá meg, kérem, hogy a korrekturát csak most küldöm vissza. Azonban, betegségem miatt, június legelső napjai óta Visegrádon vagyok, ahonnan tegnapelőtt rándultam csak be Budapestre. A küldeményt az egyetemen, szobámban találtam meg; mint nagy sajnálattal kellett megállapítanom, már egy hónapja várt reám. Végtelenül sajnálom az akaratlan késedelmet és ismételten kérem elnézését.

Nagyon kérném, nézze át az általam kijavított szöveget, vajjon változtatásaim, amelyeket cezurával végeztem, helyesek-e a 3. („jener”), 6. („Das Verhältnis des Leibeigenen zum Gutsherrn” és „aufbürden”), 9. („ausgebreitetem Horizont” = széleslátókörű, széles érdeklődésű), 15. lapokon („den vorhandenen Rahmen”). A következő javítások megtételére Kolléga Urat kérném fel:

1. lap, alulról 6. sorban: deren Ratschläge, az én érzésem szerint nem megfelelő kifejezés. Talán a magyar szöveg, amely nincs kezemnél, útba igazítja Kolléga Urat. Ilyesvalamit gondolnék: Seine diesbezüglichen Ratschläge fand selbst Ranke so wichtig, dass er jene in dem Anhang eines seiner Werke zum Abdruck brachte. Ismétlem, ilyesvalamit gondolnék. Ha ez a szöveg hosszú volna a tördelés miatt, ki lehetne hagyni helynyerés végett, az előző mondatból a következő szavakat: gegen Ausgang der Regierungszeit von Josef II.

8. lap felülről 2.–4. sorokban egymásután többször előfordul „sah”, „ersahen”, „sehen”, ami egyhangúságot okoz. Kérem, írjon helyükbe más, hasonló értelmű kifejezéseket. Pl. 2. sorban „sah” helyett talán: „erkannte”.

Engedje meg végül, hogy hálás köszönetemet kifejezzem lekötelező fáradozásáért, a gondos fordításért, amellyel a szöveget oly szép német köntösbe öltöztette. Ha kis cikkem a német tudományos köröket érdekelni fogja, azt egyedül Kolléga Úrnak fogom köszönhetni.

Ismételten hálásan megköszönve szívességét, kellemes nyaralást kívánva, maradok sok szíves üdvözzel!

igaz híve
Mályusz Elemér

⁶⁷ Valjavec valóban közölt egy rövid recenziót az Ugocsa-kötetről a tekintélyes folyóiratban, amelynek élén ekkor egykori müncheni professzora és az előző évben leköszönt *Südost-Institutbeli* főnöke, Karl Alexander von Müller állt. (Vö. *Historische Zeitschrift*, 157. [1938] 442.) Szabó munkáját egyebek mellett „infolge seiner volkswissenschaftlichen Zielsetzung” tartja üdvözlésre méltónak, majd hozzáteszi, „Sz[abó] hat die amtlichen Angaben über die Sprachverhältnisse in der Dörfern m. E. nicht immer mit der gebotenen Vorsicht aufgenommen, was jedoch den Wert der gewaltigen Stoffsammlung nicht beeinträchtigt.”

16.

München, 1937. augusztus 6.

Hochverehrter Herr Professor!

Besten Dank für Ihren freundlichen Brief von 5. Juli. Die Korrekturen sind wunschgemäß erledigt worden. Der Band geht Ihnen in den nächsten Tagen zu. Demnächst werden Sie auch noch 50 Sonderabdrucke von Ihrem Aufsatz erhalten. Ich würde mich sehr freuen, wenn der Band Ihren Gefallen fände. Der Aufsatz von Prof. Petranu⁶⁸ ist etwas polemisch. Ich habe aber schon mit Prof. Hekler⁶⁹ vereinbart, daß er im nächsten Jahrgang den ungarischen Standpunkt in dieser Frage entwickeln wird.⁷⁰

⁶⁸ Begriff und Erforschung der nationalen Kunst. *Südostdeutsche Forschungen*, 2. (1937) 74–88. Coriolan Petranu (1893–1945) a kolozvári egyetem művészettörténet-professzora, az erdélyi románság építészetének (fatemplomok) szakértője. „Nationale Kunst — írja Petranu — ist die Kunst einer Nation und zwar eine solche, die bestimmte unterscheidende Merkmale der Kunst anderer Nationen gegenüber besitzt. Nun ist es aber nötig, den Nationsbegriff klarzulegen, d. h. aus der unübersehbaren Fülle sich einer für uns brauchbaren Definitionsgruppe anzuschließen. Wir brauchen prinzipiell eine Definition, die keiner Nation Unrecht bezüglich ihrer Nationalkunst tut. Wir sind uns darüber einig, dass die Grenzen der nationalen Kunst nicht zugleich den Staatsgrenzen von einst und jetzt entsprechen müssen. Daher dürfen wir nicht den politischen Staat und die politische Nation, sondern das Völkische, das Ethnische als naturgegebene Einheit als Ausgangspunkt und ‘Schwerpunkt’ betrachten. [...] Die Begriffsbestimmung der Nation war uns deshalb nötig um die große Ungerechtigkeit zu vermeiden, alle Kunstprodukte eines Völkerstaates mit Hilfe des Begriffs der ‘politischen’ Nation für ein einziges Volk in Anspruch zu nehmen. Solches ist z.B. in der ungarischen Kunstgeschichte leider noch immer nicht vorhanden.” (Az igazi polémiát a magyar művészettörténet-tudománnyal azonban csak Petranu következő cikke idézi elő: Die Renaissancekunst Siebenbürgens. Neue ungarische Gesichtspunkte und Umwertungsversuche. *Südostdeutsche Forschungen*, 4. [1939] 307–338.) Petranuval Mályusz is külön foglalkozott a budapesti egyetemen a népiségtörténet tárgykörében tartott előadássorozatában (1936–1937, két féléves kollégium). A hallgatóság témába való bevezetése során a nyelvtudomány, etnográfia, etnológia, szociológia új vizsgálati módszereit is felhasználó Mályusz Petranu és az erdélyi román fatemplomok kutatásának példáján bizonyította, hogy az európai tudományos élet által kifejlesztett új metódusok ügyes stratégiával és természetesen a hazai viszonyokra való átültetésükkel átvehetőek, mi több felhasználásuk szükséges. Petranu — Mályusz bizonyításai szerint — preconcepcióból kiinduló vizsgálódásai, tendenciózus következtetései és taktikus módon nyugat-európai elméletekkel harmonizáló megfogalmazásai nyilvánvalóvá teszik, hogy „a román tudományos élet nagy erőfeszítéseket tesz, hogy a magyarság kulturális, természet szerepét háttérbe szorítsa és a román népet alaptalanul felnagyítsa. Teszi ezt, sajnos, sikerrel. Viszont a mi igazunkat csak úgy tudjuk bebizonyítani, ha megállapításainkat egy külföldön is elismert modern teóriával [együttal logikai átkötés ez a Mályusz által szorgalmazott — német gyökerű, de a német megközelítéssel felvállaltan polemizáló — népiségtörténeti kutatások létjogosultságához! — O. L.] [...] támasztjuk alá. Ezért nagy jelentőségű, hogy néprajzi kutatásunk [...] a külföldön helyesnek bizonyult módszert alkalmazza. [...] A magyarság szerepét ugyanis sokkal hihetőbb formában tudjuk így megismertetni, mintha mi is az egész magyar faépítészetet autochton fejlődésének, a magyar faj jelkiségeiből eredeztetnénk, vagyis ha a román kutatással azonos elvi alapokon állanánk. Nemzeti és tudományos szempontból egyaránt nagyobb eredményeket érünk el, ha a kutatás modern eszközeit [...] alkalmazzuk, mintha elavult álláspontot képviselve, tendenciózusan törekszünk hamis teóriákat erőszakolni. [...] Amennyivel valószínűbb és természetesebb a magyar előadás, annál több a remény, hogy a most megtévesztett külföldi tudományos körök is elfordulnak majd a román kultúrpropaganda tudománytalan eszközeitől.” (Az elhangzottakat — aprólékos munkával rekonstruálva — a ‘90-es években a Mályusz hagyaték gondozója, Soós István rendezte sajtó alá, Mályusznak az egyetemi előadásai második félévéhez készített jegyzeteit felhasználva. Vö. MÁLYUSZ ELEMÉR: *Népiségtörténet*. [Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok; 13.] Bp., 1994. A Petranura vonatkozó részek: i. m. 118–121., az idézet helye: 121.)

⁶⁹ Hekler Antal (1882–1940) régész, művészettörténész, az MTA r. tagja. 1917–18-ban a konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet igazgatója, 1918-tól a művészettörténet ny. r. tanára. Antik művészettel (főként görög szobrászattal) foglalkozott.

⁷⁰ Valjavec 1937. március 9-én kelt levelével kereste meg a tekintélyes magyar művészettörténészt, hogy a Petranu által erőteljes módon képviselt konfrontatív román művészettörténeti álláspontot magyar oldalról el-

Mit großem Bedauern habe ich aus Ihren Zeilen ersehen, daß Sie längere Zeit krank waren. Hoffentlich sind Sie bereits wieder voll und ganz gesund. Ich werde gegen Ende dieses Monats nach Budapest kommen, fahre dann Anfang September nach Siebenbürgen, um vom 15. September bis 25. Oktober zu Studienzwecken in Budapest zu bleiben. Ich werde diese Gelegenheit ergreifen, um Ihre persönliche Bekanntschaft zu machen, worauf ich mich schon aufrichtig freue.

Mit herzlichsten Wünschen und Grüßen,
Ihr aufrichtig ergebener
Fritz Valjavec

17.

Bp., 1937. szeptember 22.

Sehr verehrter Herr Professor,

da ich einige Zeit im Lande bin, würde ich gern die Gelegenheit zum persönlichen Kennenlernen ergreifen. Machen Sie mir vielleicht einen Vorschlag, wann u. wo wir uns einmal treffen könnten. Post erreicht mich unter folgender Adresse: Kistarcsa (Bpest mellett), Kolozsvári-u. 21.⁷¹ Ich bleibe bis Mitte Oktober.

Mit den besten Empfehlungen
Fritz Valjavec

18.

Bp., 1937. szeptember 28.

Kedves Barátom!

A napokban tértem csak vissza nyaralásomból, ne vegye tehát rossz néven, ha igen kedves levelére megkésve válaszolok. Nagyon örülök, hogy alkalmat nyújt a személyes találkozásra; azt hiszem, van elég olyan téma, amely mindkettőnket érdekel s amelyre vonatkozó véleményét szívesen hallgatnám meg. Én nagyon otthon ülő ember vagyok s így azt is mondhatnám, hogy bármikor megtalálhat. Azonban néha mégis el kell mennem hazulról, s mert nem szeretném, hogy hiába keressen, arra kérném, hogy értesítsen egy lapon, melyik délután fáradhatna fel lakásomra. (II. Batthyány-utca 26. II. emelet 1.) Ha netán délelőttönkint a város központjában tartózkodik, az egyetem bölcsészeti karán több napon, óráim után, a tanári szobában is megtalálható

lensúlyozza. Három éven át folytatott levelezésük során Hekler többször is konkrét és címmel alátámasztott ígéretet tett véleménye megfogalmazására. Valjavec sürgető felszólításai („weil ich nicht vor Aussehen den Eindruck erwecken möchte, als ob wir nicht den ungarischen Standpunkt nach Massgabe der Möglichkeiten zur Geltung kommen lassen“, vö. 1939. május 13.) rendre eredménytelenek maradtak, és 1939 tavaszán a levelezés megszakadt. Mindez jól szemlélteti a magyar kutatás gyakorta érthetetlenül passzív és az első világháború előtti országhatár megcsönkulása felett napirendre térni képtelen, tanácstalanul befelé forduló magatartását, szemben a tudománypolitikai offenzivitást és az európai szakmai fórumokon való rendszeres jelenlétet stratégiai kérdésnek tekintő kisantant államokbeli aktivitással. Mindez azután idővel a szórványosan megfogalmazódó magyar ellen-álláspontok elszigetelődését, illetve a nemzetközi tudományos és populáris köztudatból való kikopását eredményezte. Valjavec levelezésében, és egyáltalán magyar kapcsolatrendszerében számtalan további példát találunk a két világháború közötti időszak ellenséges kelet-közép-európai szomszédságpolitikáját tévesen leereagáló, sértődötten önmarcangoló vagy éppen gögös és a méltatlannak tartott viták szintjére leereszkedni nem hajlandó, elhibázott magyar tudománypolitikai álláspontra.

⁷¹ Valjavec magyarországi tartózkodásai alatt mindig itt szállt meg.

vagyok. És pedig hétfőn 11, kedden és csütörtökön 10 órákor. Ha a délelőttöt választaná, engedje meg, hogy akkor már most meghívjam feleségem⁷² nevében is okt. 5.-n, délután teára. Társaság nem lesz, de így egészen zavartalanul beszélgethetünk. Előre is örülök, hogy a cikkem közlése körüli fáradozásait személyesen is megköszönhetem majd.

Amidőn még elnézését kérem, hogy magyarul írok, a viszontlátásig maradok sok szíves üdvözléssel

igaz híve
Mályusz Elemér

19.

[Bp.], 1937. október 1.

Sehr verehrter Herr Professor,

schönsten Dank für Ihren frdl. Brief. Da ich vormittags stets in den Büchereien arbeite, ist es mir lieber, wenn ich Sie nachmittag besuchen kann. Im Sinne Ihrer frdl. Zeilen werde ich mir erlauben, am 5. d., etwa um "4^h, vorzusprechen. Hoffentlich ist Ihnen der Zeitpunkt genehm.

Mit den besten Empfehlungen bis zum persönlichen Kennenlernen,
Ihr aufr.
Valjavec

20.

München, 1938. január 13.

Sehr verehrter Herr Professor!

Bezugnehmend auf unsere seinerzeitige Unterredung übersende ich Ihnen, wie versprochen, Jahrgang 36 und Heft 1–3 von Jahrgang 37 des „Karpathenlandes“.⁷³ Die weiteren Hefte werde ich mir erlauben, laufend zu übermitteln.

Was die Besprechung von Szabós Ugocsa-Buch in den „Südostdeutschen Forschungen“ anbelangt, so habe ich folgendes beschlossen: Ich schrieb Herrn Prof. Moor,⁷⁴ dem ich seinerzeit um die Besprechung bat, und schlug ihm vor, über die deutschen Ortsnamen eine Miscelle⁷⁵ zu

⁷² Mályuszné Császár Edit (1910–1992) színháztörténész. A neves irodalomtörténész Császár Elemér (1874–1940) leánya.

⁷³ *Karpathenland. Vierteljahrschrift für Geschichte, Volkskunde und Kultur der Deutschen in den nördlichen Karpathenländern.* Hrsg. v. der Anstalt für Sudetendeutsche Heimatforschung. Reichenberg, 1. (1928), 11. (1938), illetve *Karpathenland. Vierteljahrschrift der Deutschen Volksgruppe in der Slowakei.* Hrsg.: KARMASIN, FRANZ VON. Pressburg, 12. (1941) 13. (1942/43)

⁷⁴ Moór Elemér (1891–1974) nyelvész. Irodalomtörténészként indult (a '20-as években a Berliini Egyetem magyar lektora), majd névtudománnyal és településtörténettel, történelmi néprajzzal és művelődéstörténettel foglalkozott. A magyar őstörténetről vallott vitatott nézeteivel magára maradt.

⁷⁵ Moór a Szabó-féle könyv recenzálására való felkérését is elfogadta (Moór–Valjavec 1937. április 29.), majd Valjavec módosított elképzelését, ismertetés helyett egy az ugocsai németiségre vonatkozó bővebb cikk elkészítését is vállalta (Moór–Valjavec 1938. február 15.) A szóban forgó cikk: Die ehemaligen „Sachsenorte“ an der oberen Theiss. *Südostdeutsche Forschungen*, 3. (1938) 395–399. Moór már Valjavec folyóiratának első évfolyamában is képviseltette magát egy tanulmánnyal, hasonlóképp név-, illetve településtörténeti témában: Die

schreiben. Die Besprechung des Bandes wäre unter diesen Umständen für einen anderen, mehr historisch ausgerichteten Beurteiler frei. Wen würden Sie, sehr verehrter Herr Professor, vorschlagen? Das Besprechungsexemplar steht bei mir und würde den Betreffenden zugesandt werden. Was würden Sie zu Dr. Paulinyi⁷⁶ sagen?

Schließlich hätte ich noch eine große Bitte: Hätten Sie die Lieben[s]würdigkeit, das Buch von Makkai über das Milkower Bistum⁷⁷ für die „SODF“ im Umfang bis zu 2 Druckseiten zu besprechen? Sie würden mich mit einer Zusage zu aufrichtigem Danke verpflichten. Selbstverständlich können Sie die Rezension ungarisch schreiben. Ich würde sie dann ins Deutsche übersetzen.

Mit den verbindlichsten Empfehlungen, auch an Ihre Frau Gemahlin,
Ihr
Valjavec

21.

Bp., 1938. január 31.

Kedves Barátom!

Amióta utoljára volt szerencsém találkozni Önnel, csaknem állandóan betegeskedem. Bizonyos kisebb, de következetesen visszatérő hőemelkedések nyugtalanítanak, amelyeknek az okát az orvosok még nem tudták megállapítani. Januárban három hétig Sopronban próbáltam egészségemet visszaszerezni. Mindezzel csak azért úntatom, hogy excuzáljam magamat a késedelemért, amellyel január 13.-i igen lekötelező, szíves soraira válaszolok.

Legelőször is fogadja, kérem, meleg köszönetemet szívességéért, hogy nem feledkezett meg ígéretéről és a Karpathenland két kötetével megajándékozott. (Az 1937. évfolyam utolsó füzetét is megkaptam.) Most, hogy számba vettem a folyóirat többi, előző füzetét, bár nagyon szerénytelennek fog tartani, a rendkívül csábító teljesség elérése arra késztet, hogy megkérjem: nem tudná, összekötéseivel, megszerezni nekem a folyóirat I. évf. 1,2,3. és II. évf. 1. füzetét? Ezek ugyanis még hiányzanak. Ha nem fél a cserétől, örömmel viszonzoznám szívességét különböző kiadványokkal. Ha azonban a Karpathenland szerkesztőségével nincs annyira jóviszonyban, hogy óhajával felkereshetné, kérem, tekintse kérésemet tárgytalannak.

A Szabó: Ugocsa megye recenziójára vonatkozó értesítését, tervét igen köszönöm s azt nagyon megfelelőnek gondolom. Bizonyos vagyok, hogy Paulinyi Oszkár érdemlegesen tud a kérdéshez, módszerhez hozzá szólni és megjegyzéseiből tanulhatunk is. Igaz, ő kissé nehezen ad ki kéziratot a kezéből, ill. nehéz tőle valamit megkapni; azonban Kolléga Úr szerkesztői ügyessége és állhatatossága bizonyára sikert fog aratni.

Makkai értekezését, ha óhajítja, ismertetem a „SODF” számára. Azonban meg kell vallanom, hogy az egyetemen én voltam a második bíráló, a tanulmányt már kéziratban elolvastam s ami megjegyzésem volt, azt már akkor megtettem. Mivel pedig Makkai az észrevételeimet tekintetbe

genitivischen Ortsnamen des heanzischen Sprachgebietes und ihre Bedeutung für die Siedlungsgeschichte Westungarns. *Südostdeutsche Forschungen*, 1. (1936) 160–173.

⁷⁶ Paulinyi Oszkár (1899–1982) történész, levéltáros, 1930–1946 között a bécsi levéltárakhoz kirendelt magyar küldött. Főként késő középkori magyar gazdaságtörténettel, valamint a magyar pénzverés és bányászat történetével foglalkozott.

⁷⁷ Makkai László (1914–1989) történész. Neves erdélyi református családból származott. Munkásságának ezen — második világháború előtti — szakaszában leginkább Erdély történetével, a magyar–román történelmi kapcsolatokkal foglalkozott. Szóban forgó munkája: *A milkói kun püspökség és népei*. Debrecen, 1936.

vette, nekem érdemleges kifogásom nincs s így az ismertetés valóban csak ismertetés, nem pedig kritika volna. Továbbá a román történeti kiadványokat, amelyeket felhasznált, nem ismerem s így nem tudom megítélni, nem felejtett-e el valamit értékesíteni. Ha tehát egy ilyen rövid ismertetés kielégíti, azt megírhatom. Tudnék azonban valami érdemlegesebb közleményt adni, kb. 2-3 oldal terjedelemben; arról, hogy II. József a szerbség politikai és kulturális ügyeinek vezetését az udvari haditanács helyett a magyar hatóságokra akarta bízni, ezek azonban, sajnos, elhárították maguktól a megbízatást. Teljesen ismeretlen mozzanat ez, rendkívül jellemző Józsefre — motu proprio vetette fel a tervet — de a magyar hatóságokra is, azonkívül érdekelné a szerb, ill. jugoszláv történeti kutatást is. Ezt a kis közleményt, ha használhatja, 1-2 héten belül elküldhetném. Kérném azonban lekötelező értesítését.⁷⁸

Hogyan halad a nagy munka?⁷⁹ Remélhetőleg, hamarosan a kezünkben lesz. A legjobb kívánságok kíséretében maradok szívélyes üdvözléssel

igaz híve
Mályusz Elemér

22.

München, 1938. február 8.

Hochverehrter Herr Professor!

Haben Sie meinen schönsten Dank für Ihr freundliches Schreiben vom 31.1. Mit großem Bedauern entnahm ich daraus die Nachricht von Ihrer Krankheit. Derartige leicht erhöhte Temperaturen geben immer ein Warnungssignal. Ich habe einen Freund, der damit gleichfalls lange Zeit geplagt und von ärztlichen Fehldiagnosen irre geleitet wurde, bis er sich zum Schluß von einem der besten Mediziner Deutschlands untersuchen ließ, der den Schaden an einer Stelle (nämlich an den Zahnwurzeln) feststellte, wo das niemand vermutet hätte. Ich hoffe sehr, daß die ungarische medizinische Wissenschaft ihrem Ansehen zu entsprechen weiß. Jedenfalls wünsche ich Ihnen von Herzen gründlichste und baldigste Besserung!

Was die fehlenden Hefte des Karpathenlandes betrifft, so werde ich alles tun, was in meiner Macht steht. Falls die Hefte nicht schon völlig vergriffen sein sollten, können Sie mit Bestimmtheit darauf rechnen.

Mit gleicher Post erlaube ich mir Ihnen den 1. Jahrgang einer neuen Zeitschrift⁸⁰ zu übersenden, die Sie, bitte, als ein bescheidenes Zeichen meiner Hochachtung empfangen mögen. Soweit ich dazu in der Lage bin, werden Sie auch die folgenden Hefte regelmäßig erhalten.

⁷⁸ A cikk végül — Valjavec többszöri sürgetése ellenére is — csak évekkel később készült el, és csupán Mályusz 1943. február 21-i leveléhez mellékelve került a *Südost-Forschungen* szerkesztőjéhez. 1944. június 13-i levelében Mályusz már a korrektúrárt is visszaküldte, ám a nyomdakész szöveg (csakúgy mint Mályusz feleségének szintén ekkor készített, és hasonlóképp már korrektúrázott színháztörténeti tanulmánya) a front átvonulásakor megsemmisülhetett, mert a magyar tudós-házaspár cikkeit a *Südost-Forschungen* későbbi, háború utáni számaiban sem találjuk.

⁷⁹ Mályusz Valjavec habilitációs munkájára gondol, amelynek előzetes kutatási eredményei a magyarországi német népiségkutatás folyóirataiban jelentek meg folytatásokban: *Der deutsche Kultureinfluss in Ungarn. Deutsch-Ungarische Heimatblätter*, 5. (1933) 5–22.; 6. (1934) 35–77.; *Neue Heimatblätter*, 1. (1935–36) 8–22., 126–140. A téma személyes találkozásuk során vetődhetett fel 1937 októberében, Budapesten.

⁸⁰ *Zeitschrift für sudetendeutsche Geschichte. Herausgegeben im Auftrag des Vereins für Geschichte der Deutschen in den Sudetenländern*. Brünn–Wien–Leipzig, 1. (1937)–5. (1941–42). Kontinuus számozással megjelenő folytatása: *Zeitschrift für Geschichte der Sudetenländer. Herausgegeben im Auftrag des Vereins für Geschichte der Deutschen in den Sudetenländern*. Brünn, 6. (1943)–7. (1944).

Paulinyi werde ich noch heute um die Aufnahme der Besprechung bitten.⁸¹ Auch ich weiß, daß er etwas schreibfaul ist. Was in meinen Kräften liegt, über die Sie sich so schmeichelhaft äußerten, wird bestimmt geschehen, dass er diese einigermaßen fristgerecht abliefern wird. Die Besprechung des Szabó'schen Buches in „Történetírás“⁸² habe ich mit viel Kopfschütteln gelesen. Ich würde das Buch in den „SODF“ gerne auch selbst besprechen. Da ich als Rezensent in den Spalten meiner Zeitschrift aber schon so häufig vertreten bin, gehe ich darauf aus, die Zahl der von mir zu besprechenden Bücher einzuschränken.

Das ist auch der Grund, warum ich zögerte, die Dissertation Makkais selbst zu übernehmen. Ich habe sie mit großer Aufmerksamkeit und viel Nutzen gelesen. Aus dem erwähnten Grund wollte ich aber die Besprechung von jemanden anderen schreiben lassen. Da ich aber Ihre Argumente voll auf zu würdigen verstehe, werde ich die Sache nun doch selbst übernehmen.⁸³

Für den freundlicherweise angetragenen kleinen Beitrag danke ich herzlichst. Er ist mir außerordentlich willkommen. Wenn ich ihn bis zum 20. d. erhalten könnte, was mir sehr lieb wäre, würde ich ihn noch im nächsten Heft bringen.

Mit den herzlichsten Grüßen und besten Wünschen,
Ihr aufrichtiger
Valjavec

23.

München, 1938. április 8.

Hochverehrter Herr Professor!

Anbei Heft 1 1938 der Zeitschrift für sudetendeutsche Geschichte.⁸⁴

Hoffentlich sind Sie gesundheitlich wieder auf der Höhe? Ich würde mich sehr freuen, dies bei Gelegenheit vernehmen zu dürfen.

Vielleicht darf ich auch für eines der nächsten Hefte unserer „SODF“ auf Ihre freundlich in Aussicht gestellte Miszelle über Joseph II. und die Serben rechnen.

⁸¹ Valjavec már azt megelőzően megkereste Paulinyit (január 3.), hogy Mályusznak említést tett volna a recensens személyét illető új elképzeléséről. Paulinyi ugyan elvállalta az ismertetést (február 17.), sőt még egy tanulmányt is kilátásba helyezett a *Südostdeutsche Forschungen* számára („Zur Geschichte des Goldbergbaues bzw. der Goldgewinnung zu Nagybánya und in Siebenbürgen am Ende des M. A.”), ám mindehhez jelentős haladékokat kért, Valjavec év végi sürgető levele pedig már válasz nélkül maradt. A Szabó-féle könyv recenzálása nem talált nála gazdára. (Vö. 66. l.)

⁸² Vö. LÉNÁRD ÖDÖN és MESKÓ LAJOS recenziója az Ugocsa kötetéről: Helytörténetírás és nyelvészet. Történetírás, 1. (1937) 3. sz. 313–323. A *Történetírás* c. folyóirat 1937-ben indult útjára a Mályusszal közismerten rossz viszonyban álló Belitzky János szerkesztésében. Ellentétük egyik fejezeteként a protestáns Mályusz megtámadására Belitzky egy tudatosan kiválasztott katolikus lapban cikket tett közzé *A magyar helytörténetírás problémáiról* (*Vigília*, I. II. [1935] 91–108.), amelyben bizonyos módszertani kérdéseken túl azt hányja ellenfele szemére, hogy német példák alapján dolgozott. Belitzky újonnan indított lapja maga is felvállalta a népi-ségtörténeti irányultságot, azonban szerkesztője és a főmunkatársi gárda (Csapodi Csaba, Ember Győző, Tóth László) elképzelései szerint kifejezetten Mályusz (és a Századok, amelynek 1935-ig szerkesztőbizottsági tagja volt) katolikus riválisa kívánt lenni. A harcos új orgánum első lépéseként kirohanást intézett a — sapienti sat! — Mályusz köréhez tartozó, és úttörő munkáját az általa szerkesztett népi-ségtörténeti sorozat nyitóköteteként publikáló Szabó István Ugocsa könyve (I. 64. l.) ellen. Vö. ERŐS V.: i. m. 154–155.

⁸³ A Makkai disszertációról végül sosem jelent meg ismertetés Valjavec lapjában.

⁸⁴ A folyóirat 2. évfolyama. Vö. 80. l.

Mit herzlichsten Grüßen und aufrichtigsten Wünschen,
Ihr sehr ergebener
Fritz Valjavec

24.

Paddington, 1938. április 24.

Sehr verehrter Herr Prof.,

die besten Grüße aus Londons Archiven. Am 25. d. bin ich wieder in M[ünchen] u. würde mich freuen, wenn ich bei Gelegenheit erführe, daß Ihre Gesundheit wiederhergestellt ist. Mit den besten Empfehlungen, auch an Ihre Frau Gemahlin.

Ihr
F. Valjavec

25.

Bp., 1938. május 7.

Kedves Barátom!

Levelét és londoni lapját nagyon köszönöm, lekötelező üdvözléteit pedig a legjobb kívánságokkal viszonozom. Egészségem a januári pihenés ellenére, sajnos, csak lassan javult s voltaképen csak a nyári vakáció, amelyet a Mátrában fogok eltölteni családommal (június 15-től) fog — remélhetőleg alaposan — rendbe hozni. Sajnos, az ígért kis cikkel még mindég nem vagyok készen, remélem azonban, hogy két héten belül elküldhetem. Addig nagyon kérem elnézését és türelmét! Igen-igen köszönöm a szép szudétanémet-folyóirat füzeteit, sokat lapozgatom őket; igen kitünő a könyvismertetés-rovata. (A Karpathenlandot is pontosan megkapom!) Nem szándékozik a vakáció előtt Pestre jönni? Örülnék, ha alkalmat adna a találkozásra.

Még egyszer nagyon köszönöm sok szívességét és maradok a legjobb baráti üdvözletekkel

igaz híve
Mályusz Elemér

26.

München, 1938. május 12.

Sehr verehrter Herr Professor!

Haben Sie meinen schönsten Dank für Ihr freundliches Schreiben, das mich sehr erfreut hat. Der Miscelle sehe ich mit sehr großer Erwartung entgegen. Ich hoffe Ihnen übrigens in etwa 4 Wochen Heft 1 von Jahrgang 1938 unserer „SODF“ übersenden zu können, deren umfangmäßiger und thematischer Ausbau im Laufe dieses Jahres hoffentlich um ein großes Stück

weitergebracht werden kann.⁸⁵ Ich werde im Laufe des Sommers wieder längere Zeit in Ungarn sein, allerdings nicht vor Mitte Juli kommen, sodaß ich Sie vor Ihrer Abreise nicht mehr sehen kann. Da ich aber voraussichtlich erst Mitte Oktober nach München zurückfahren werde, wird sich ein Zusammentreffen wohl nach Ihrer Rückkehr ermöglichen.

Hoffentlich bringt Ihnen der Sommer die gewünschte gesundheitliche Konsolidierung!

Mit den verbindlichsten Empfehlungen, auch an Ihre Frau Gemahlin,
Ihr aufrichtiger
Fritz Valjavec

⁸⁵ A *Südost-Forschungen* elindulásától a világháborús összeomlásig csaknem évről-évre gazdagodott valamivel, ami terjedelmét, külső megjelenését, vagy tematikai tagolódását lényegesen módosította. 1936. évi első évfolyama 311 oldalas terjedelemmel jelent meg, 1939-re már 996 oldalt számlált, 1940-ben pedig elérte legnagyobb terjedelmét (1037 oldal). Az első két évfolyam tanulmányokra, illetve kisebb közleményekre bontott tartalmi tagolódása 1938 óta könyv- és folyóiratszemplével bővült, amely évfolyamonként váltakozva hol alfabetikus rendben, hol országok szerinti bontásban recenzálta a térséggel kapcsolatos szakirodalmat. 1941-től jelentkezik újabb tartalmi egységként a *Nachrichten* rovat, csokorba gyűjtve a délkelet-kutatás tudományos híreit, a különböző intézetek által szervezett eseményeket, valamint a személyi híreket, kinevezéseket és haláleseteket.